KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 19 — ČÍSLO 8

OBSAH

HORÁK, G.: Začiatkové vety povestí Pavla Dobšinského . . 257
DORULA, J.: Naša kňahňä domov tiahne 264
POVAŽAJ, M.: Pomenovania osôb z oblasti športu 267

Rozličnosti

O slovách súvisiacich s pestovaním kukurice. M. Pisárčiková 277
Žatva, kosba, zelená žatva. K. Palkovič 279

Správy a posudky

Nové vydanie Slovenskej frazeológie. E. Smiešková . . . 280
Nová knižka o umeleckom preklade. K. Buzássyová . . 283
Príťažlivá príručka štylistiky. J. Pavlovič 285

Spytovali ste sa

Skartácia, skartovať — škartácia, škartovať. M. Považaj 287
Rugby — ragby. M. Považaj 288

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 19 — ČÍSLO 8

*Začiatkové vety povestí Pavla Dobšinského**

GEJZA HORÁK

A) Každé rozprávanie, teda i rozprávky (tak budeme kvalifikačne označovať i *Prostonárodné slovenské povesti* P. Dobšinského), má svoje *Kde, Kedy a Čo sa robilo.* Nás na rozprávkach P. Dobšinského tu a teraz bude zaujímať najmä *Kde* a *Kedy* — položenie príbehu rozprávky do priestoru (miesto) a jeho zaradenie v čase: vstupné formulky, zastupiteľné charakteristickým *V sedemdesiatej siedmej krajine* a *Za dávnych časov.*

Ale skôr ako začneme prezerať a triediť formulky miestne a časovo rámcujúce rozprávky, pristavíme sa pri uvádzacích poznámkach rozprávača, ktorými charakterizuje situáciu (vzťah rozprávajúceho a počúvajúcich), odkiaľ rozprávku pozná, a čo pokladá za potrebné vysvetliť (ako závažné pre dramatický dej rozprávky).

1. Situácia pri rozprávaní. — Všeobecne o tom, ako vzniká rozprávačská situácia, hovorí toto uvedenie, naznačujúce, ako to pri rozprávaní rozprávok býva: *Deti obyčajne unúvajú staršich, aby im rozprávali. Tu starší človek započne: ...* [Najprv nasleduje žartovný náznak „krátkej" rozprávky, takej — ako sa vraví, len pre meno —, ktorou sa vyvolá veselá nálada a vystupňuje sa netrpezlivá zvedavosť, a potom uvádzajúca poznámka pokračuje:] *Deti neprestanú*

* 22. 10. 1985 uplynie sto rokov od smrti spisovateľa, význačného zberateľa a vydavateľa ľudových rozprávok, prekladateľa a publicistu Pavla Dobšinského. Toto výročie si pripomíname dvoma príspevkami venovanými otázkam jazyka Prostonárodných slovenských povestí.

Redakcia

prosiť a unúvať, až kým rozprávač nepovie: „No tak tichože! Počúvajte!“ Tu zatichnu všetky ako nemé a počúvajú až do konca. [Za týmto uvedením nasleduje už naozajstná rozprávka:] *Jeden otec mal troch synov . . .* (Zakliaty zámok — 2, 411)

Privolávanie detí (adresáta rozprávky): *„Poďte, detičky, poďte, budem vám rozprávať poviestku. Anča, Zuzča, Marča, kdeže ste? Posadajte si okolo kozuba, a ty, Andriško, dones dreva, a ty, Janíčko, prilož na oheň, aby lepšie svietilo sa nám. No tak už je dobre, už počúvajte!“ Tak pozvoláva si matka detičky kolo seba ku kozúbku; potom im rozpráva ďalej: „Bola jedna hôrka . . .“* (Kozliatka — 3, 520) — *Chlapci, sadnite si dolu, budem vám rozprávať jednu hádku. Kde bolo, tam bolo . . .* (Stará dievka a čert — 2, 313) — [V uvedení sa naznačuje, že rozprávka bude neslýchaná, pravdivá a pod.] *No, poďte, deti! Ja budem hniť, vy budete žiť, ale to viac nepočujete. A koniec si dobre zachovajte! Len veru, raz bol človek mocný . . .* (Na Boha kyjom — 3, 345) — Alebo: *Počúvajte, deti! Idem vám rozprávať rozprávku, akej ste ešte nepočuli; aleže dajte pozor, aby ste si ju dobre zapamätali.* (Starý človek a dvanásť oviec — 3, 355) — *No, ale toto, čo vám idem rozprávať, už naozaj bolo! Bolo to ešte za tých dobrých časov . . .* (Červenkráľ a zlatovláska — 2, 317) — Alebo: *Počujte, deti, počujte, poviem vám jednu rozprávku. V jednej hore, v jednom domčeku . . .* (Kozičky — 2, 160) — *Keby* [som] *vedel, čo viete, rozprával by, čo neviete! No ale to ešte sotva viete, že bol raz jeden chudobný otec . . .* (Ľudojedi — 1, 389)

Predchádzajúca situácia sa naznačí holou výzvou *(počujte — počúvajte)* alebo časticou, že sa rozprávač podvoľuje, dal sa (deťom) uprosiť a začína: *No tak počujte! Bou vám edon raz . . .* (O mechúrikovi — 2, 157) — *Tak teda bol raz jeden pohanský kráľ v jednom zámku . . .* (O pohanskom kráľovi — 3, 201) — *Nuž, bola jedna mať a mala jedného syna; volali ho Ďurom.* (Ďuro—truľo — 3, 361)

2. Rozprávač deťom povie, že rozprávku pozná z počutia: *Keď som išiel — išiel som sám, neviem, kde a kade — hlbokými dolinami (. . .) stretol som tam jedného starého žobráka. Mal hlavu ako riečica a bradu po kolená. (. . .) „No, počúvaj, budem ti rozprávať o Zlatej krajine.“ Počúvajte i vy, poviem vám, čo som sa od starého žobráka naučil. Bol raz jeden kráľ . . .* (Zlatá krajina — 2, 31)

3. Vysvetlí sa pôvod (koreň) dramatického deja rozprávky. — *Pri redikaní, t. j. pri prenášaní sa a prechodení z jedného salaša na druhý, napríklad keď z bližších jarných salašov sťahujú sa ďalej na hole, kde cez leto pobudnú, aj inokedy, pri takomto teda redikaní nechže si bača nezabudne vatru z koliby von vyhádzať a strungy na košiari čečinou zaklásť, lebo ak to zmešká, tedy na takom mieste zlý duch — bodaj sa prepadol! — moc svoju provodí. Raz redikali sa valasi a za-*

budli vatru vyhasiť a z koliby vymetať a strungy čečinou zaklásť. (Salaš na Čertovici — 3, 509)

Uvedenie rozprávky ukazuje, že pri jej pozorovaní a skúmaní treba brať do úvahy rozprávača (podávateľa) i príjemcu: rozprávač totiž ráta s príjemcom (adresátom) najmä na začiatku a na konci rozprávania. — Takýchto uvedení je však v trojzväzkovom výbere Dobšinského povestí celkom málo; zo 153 ani nie desať.

B) Miesto a čas rozprávkového príbehu sa vo veľkej väčšine podáva tak, aby bolo jasné, že jeho udalosti sa utvárali vo fantázii, že ide o príbeh vymyslený, fiktívny, ktorý sa osnoval a podáva na zábavu, kratochvíľu, na umelecký zážitok a poučenie. Neurčitosť miesta a času nielen sprevádza a dokladá nereálnosť príbehu, ale ho i konvenčne prizdobuje (ornamentuje), pritom sa priam hravo naznačuje, že nezáleží na tom, kde sa dej odohrával, kedy sa stal, že vlastne napokon ani nezáleží na tom, či sa naozaj stal. (To, čo nemá konkrétne miesto a vymedzený čas, stráca reálnosť.)

1. Situovanie príbehu sa podáva

a) jednoducho — typ v jednej dedine: *V jednej sedliackej izbičke za bielym lipovým stolom sedelo raz dakoľko dobrých susedov...* (Statočný valach — 3, 471) — *V jednej dedine žil človek, sprostáčik ako na to treba.* (Pecko — sprostáčik — 3, 513) — *V hustej tmavej hore býval jeden vlkolak a mal pri sebe tri dcéry.* (Vlkolak — 1, 241) — *V jednom kráľovskom dvore bol raz jeden popolvárik...* (Cesta k slncu — 2, 351) — *V jednej dedine býval raz veľmi chudobný, ale pritom aj veľmi statočný a pobožný človek* (O človeku, čo nikdy nehrešil — 3, 197) — *V istej ďalekej, preďalekej krajine býval veľmi a veľmi bohatý groľ...* (Zlatý kľúč — 2, 61)

b) rozvedenou formulkou — typu v sedemdesiatej siedmej krajine a za horami za dolami: *V sedemdesiatej siedmej krajine, ešte za starého Vida, žil jeden kráľ a mal utešenú dcéru.* (Hadogašpar — 1, 97) — *Za horami za dolami, až hen za červeným morom býval jeden kráľ.* (Chorý kráľ — 1, 183) — *V sedemdesiatej a siedmej krajine, za červeným morom a za dubovou skalou, kde bol svet doskami obitý, aby sa zem doň nesypala, tam bol raz jeden kráľ.* (Berona — 1, 263)

c) formulkou naznačujúcou, že nezáleží na tom, kde to bolo — typu kde bolo, tam bolo: *Kde bolo, tam bolo; bol jeden vysoký zámok.* (Myšacia bundička — 1, 87) — *Kde bolo, tam bolo, dosť na tom, že bolo.* — (Neverná žena — 2, 109) — *Kde bolo, tam bolo, ďaleko nebolo, len tu za humny, za vŕškom, v sedemdesiatej siedmej krajine stál na jednej vode jeden mlyn... (Pijan* — 2, 229) — *Kde bolo, kde nie, o to netrápte sa; len či tak bolo, ako vám poviem.* (Tetka smrť — 3, 69) — *Kde bolo, tam bolo — čo vás tam do toho, keď len*

bolo! Bola raz jedna kráľovná krásna... (O Peterkovi — 3, 341) — *De sa stalo, tam sa stalo, stalo sa raz voľakde, že edom pám mau takého slúhu, kerej sa poveky šibeniciam pokloniu, kod poľa nich na voze išou.* (Súdnej pám — 3, 371)

2. Zaradenie príbehu v neurčitom čase sa podáva

a) jednoduchým neurčitým príslovkovým zámenom alebo neurčitým príslovkovým výrazom typu raz, kedysi, dakedy; za dávnych časov: *Raz jeden kráľ potajomky, nenazdajky pustil sa po svete vidieť a skusovať, ako majú sa ľudia.* (Plavčík a Vratko, čo osúšajú slzy sveta — 2, 389) — *Kedysi v hore bývali tri ženy.* (Tri práčky — 3, 111) — *Dakedy, dakedy, ale to veru muselo byť dávno, lebo tomu nieto pamätníka, žila jedna čarodejnica, pekná a bohatá, že jej nebolo páru na celom svete.* (Tri zlaté hrušky — 2, 237) — *Voľakedysi boli dvaja ľudia a nemali len jedného chlapca.* (Sirota — 2, 11) — *Kedysi preď veľa rokmi žil jeden sedliačik.* (Mlynček — 2, 273) — *Za dávnych časov, za starých bohov bol raz jeden kráľ — bohatý, ale bez detí.* (Svetská krása — 3, 459) — *Kedysi, ale nebodaj i to už dosť dávno, boli dvaja dvorania: jeden chudobný a druhý bohatý.* (Ženský vtip — 3, 309)

b) v žartovne rozvedenej formulke s významom „vtedy, keď sa diali neuveriteľné a smiešne zázračnosti": *Bolo to za onoho blahoslaveného času, keď svine črievičky nosili a žaby v čepcoch chodili a straky klobúky nosili; keď somári po ulici ostrôžkami čerkali a zajace na psov trúbili.* (Kraľčík, kucharčík, popelčík — 2, 199)

c) s odvolaním na svedectvo fiktívneho pamätníka (žartovné zaradenie rozprávkového deja): *Bolo, bolo, ale neviem kedy. Stará Ťapa o tom znala. Ale keď som sa jej spytovala, riekla, že zabudla...* (Hrdá panička — 2, 181)

Položenie príbehu na neurčité miesto a zaradenie do neurčitého časového rámca sa podáva neraz vedľa seba: *Kdesi kedysi mal jeden bohatý kupec jediného syna, ktorý sa nebál — no, ale ničoho na svete, čo by to už čo bolo.* (Nebojsa — 3, 147)

Fiktívnosť príbehu sa ukazuje tým, že sa najprv konštatuje, že sa stal, a potom sa pripustí, že sa nestal, teda, že sa rozpráva len so zábavným zámerom: *Stalo sa. Keď sa nestalo, už sa ani nestane, lebo sa už prestali robiť divy, aké sa za blahoslavenej pamäti Kaukoňkráľa robili.* (Rovnopekný pár — 2, 169) Tvrdí sa tu, že rozprávkový dej bol kedysi možný; postupom času sa však to zázračné stalo nemožným. — Podobne: *Kde bol, kde nebol, bol raz jeden kráľ a ten kráľ mal jedného chlapčeka.* (Mahuliena zlatá panna — 1, 227)

C) Aj zástupca vystupujúcich, hlavný hrdina rozprávkového príbehu, je neurčitá osoba; to sa ukazuje na jej kvalifikovaní neurčitou záme-

nou číslovkou *jeden (jeden otec, jedna chudobná vdovica)* na začiatku prvej vety.

Uvedieme viacej príkladov, aby sa zvýraznil rozsah výberu hlavných hrdinov v rozprávkach: *Jeden kráľ kedysi mal jedného syna a jedno dievčatko.* (O veternom kráľovi — 2, 89) — *Jeden starý kráľ mal jedného jedinkého syna a tento bol od dlhšieho času vo vojne.* (Dlhý nos — 2, 49) — *Jeden otec mal troch synov už dosť vyrastených* (Popolvár — hnusná tvár — 3, 383) — *Jeden chudobný rubár sa vybral do hory s posledným kúskom chleba...* (Čert slúži — 2, 429) — *Jeden chudobný človek mal od svojej prvej ženy jednu dcéru.* (Laktibrada — 1, 47) — *Jeden bohatý pán mal troch synov.* (Pani mačička — 1, 301) — *Jedna chudobná vdovica ostala s troma malými chlapci, a nevoľnica horko-ťažko sa s nimi živila.* (Zlí bratia — 1, 311) — *Jeden chudobný otec mal raz krásny párik detí, chlapčeka, ktorého volali Dražkom, a dievčatko.* (Tri píšťalky — 2, 147) — *Jeden pastier mal štyri kozy...* (Baláž — 2, 249) — *Jeden muž mal hlúpu ženu.* (O hlúpej žene — 2, 399) — *Jeden otec mal štyroch synov a žiadneho imania.* (Hádač, strúhač, strelec, poprac — 2, 439)

D) Začiatková veta rozprávky sa začína tvarom 3. os. minulého času existencionálneho slovesa *byť* a celkom zriedkavo i slovies *bývať, mať* a *žiť*. Tento typ vety — začiatkovej formuly — je v Dobšinského povestiach najčastejší: *Bol raz jeden starý človek a ten mal jedného syna.* (Černokňažník — 1, 213) — *Bola raz jedna stará dedová a jeden starý dedo.* (Šurienka a Atalienka — 2, 94) — *Bola raz jedna krajina, smutná ako hrob, temná ako noc, lebo do nej slnce nikdy nezasvietilo.* (Slncový kôň — 3, 219) [Ďalej uvádzame len začiatkovú formulku.] — *Bol raz jeden chudobný horár...* (Jelenček — 1, 279) — *Bol raz jeden veľmi, ale veľmi chudobný kováč.* (Zlatovláska — 2, 265) — *Bol jeden kráľ...* (Radúz a Ľudmila — 1, 75) — *Bol raz jeden už obstarný kráľ...* (Svetovládny rytier — 1, 337) — *Boli traja synovia...* (Dobrý strelec — 3, 319) — *Bola raz jedna sirota...* (Tri holúbky — 2, 99) — *Bola jedna mať...* (Železník — 3, 433) — *Bola jedna matka...* (O dvanástich mesiačikoch — 2, 381) — *Bola jedna žena...* (Lomidrevo alebo Valibuk — 1, 149) — *Bolo raz dvoje detí...* (Zlatovláska — 1, 195) — *Bol jeden mních...* (Čarodejná lampa — 1, 291) — *Bol raz jeden kráľ a mal jedného múdreho radcu...* (Víťaz kuchta — 1, 321) — *Bola raz jedna veľká krajina...* (Černovlasý princ — 2, 325) — *Bol raz jeden bohatý mlynár...* (Mataj — 2, 351) — *Bol jeden pán a jedna pani...* (Psota — 3, 117) — *Bol jeden bača...* (Bača a šarkan — 3, 171) — *Boli raz dvaja bratia...* (Kráľ času — 3, 179) — *Bol raz jeden driečny šuhaj a jedno švárno dievča...* (Mŕtvy frajer — 3, 284) — *Boli dvaja mladí ľudia...* (Cesta k mesiacu — 3, 379) — *Bol raz jeden veľmi bohatý starý kráľ...* (Tri citróny — 3, 407) — *Bola*

koza rohatá... (Koza odratá a jež — 3, 517) — *Býval v dubové huare edon šibal...* (Dvä šibalci — 1, 219) — *Mala raz jedna chudobná matka troch synov a jedno utešené dievčatko.* (Traja zhavranení bratia — 3, 89) — *Mal raz jeden vdovec dcéru...* (Pamodaj šťastia, lavička — 3, 267) — *Mali raz jedni chudobní rodičia utešené dievčatko a chlapca, voľač staršieho.* (Ružová Anička — 3, 129) — *Žili jedni traja bratia, žili pekne vovedne...* (Pravda — 3, 483)

Poznámka. — Začiatková formulka typu *Žili-boli,* ako býva často v ruských rozprávkach, v Dobšinského povestiach nie je; keby sa azda v slovenských rozprávkach aj našla, bolo by treba jej slovesné spojenie pokladať za tesne spätý synonymický pár, a nie za tvar predminulého času (porov. *boli žili* a pozri O. B. Tkačenko, 1979).

E) Prvou vetou rozprávky vstupuje rozprávač rovno do deja bez udávania časových alebo miestnych okolností a bez predstavenia hrdinu: *Šelma sedliak nemal už nič na svojom bydle kremä jednej kravy.* (Prorok Rak — 3, 103) — *Išli vám raz jedni vozári z ďalekej krajiny do domu.* (Piatko a Pustaj — 2, 211) — *Chodili v jednej dedine dievky na priadky, všetky do jedného pokrajného domu.* (O krásnej Ibronke — 2, 335) — *Opustená ako prst ostala Hanka na širom svete.* (O sirote — 2, 343) — *Tri sestry prechádzali sa po zelenej lúke.* (Žabina kmotra — 2, 435) — *Biedne živil sa na svete chudobný rybár.* (Najmladší z dvanástich — 2, 447) — *Kopal raz jeden chudobný človek pri hradskej ceste priekopy.* (O troch grošoch — 2, 456) — *Pošiel Maťko na vohľady...* (Múdry Maťko a blázni — 3, 445) — *Jeden valach hľadal pred sv. Jánom Krstiteľom stratenú ovcu.* (Peračina — 3, 85) — *Keď chodili svätý Petor s Otcom nebeským po širokom údolí, dostali sa raz k jednej dedine na krstiny.* (Petor a Otec nebeský v širokom údolí — 3, 139) — *Prišiel čert k babe, aby mu dala jesť, že už dobre od hladu kopytá nevytrčí.* (Cigáň čerta ošialil — 3, 331) — *Namrzela sa stará bosorka na svojho muža...* (Pes — 3, 335) — *Mal bača psa Bodríka, ktorý mu už od rokov čujno varoval ovce...* (Starý Bodrík a vlk — 3, 351) — *Istý bohatý kupec sa vyberal po tovar do ďalekých preďalekých krajín, až hen za more.* (Trojruža — 3, 189) — *Chudobných rodičov syn umieniu si službu hľadať.* (Chudobných rodičov syn — 3, 32) — *Kráľovič Laktibrada vyšiel do hôr na lovy a zablúdil...* (Sitno — 3, 53) — *Dvaja bratia podelili sa s otčizňou.* („Hopsa, hor sa — zem, otvor sa!" — 3, 57) — *„Hm," hútal si raz vlk, „ako je to dobré tým ľuďom!"* (O vlku, čo si dal šiť boty — 3, 451) — *„Ach Bože môj, Bože!" tak horekoval raz jeden chudobný sedliačik, „len čo už s tebou, so svetským bedárom, bude sa robiť?"* (Sirôtky — 3, 259)

Dva osobitné prípady. — *a)* Rozprávač v prvej (vstupnej) zvolacej vete predstavuje svojho hrdinu: je taký, až radosť naňho pozrieť —

Bolže to šuhaj voľakedysi, ten náš Kubo! (Kubove príhody — 3, 21); *b)* Začiatková veta korešponduje s nadpisom: *Ako šlo vajce na vandrovku? — Nuž urobilo si aj ono, ako si každý robieva: Kotúľ!* (Ako šlo vajce na vandrovku — 3, 64)

Poznámka. — V tomto prípade treba predpokladať uvedenie, v ktorom rozprávač oznamuje deťom (prijímateľovi) názov svojej rozprávky, naň nadviaže replikovú otázku akoby v ich mene, a tá dáva popud začať vlastné rozprávanie.

A na záver iba celkom krátko. — Začiatkové (vstupné) vety rozprávok sú ich exponovanou časťou; charakterizujú celú rozprávku a poslanie, ktoré sa jej vedome pririeklo. Zdôrazňujú ústne podávanie tohto ľudového slovesného žánru. Pristavili sme sa v nich najmä pri formulkách vyslovujúcich miestne a časové okolnosti príbehu, ktorý bude nasledovať. Uvádzané formulky sa ustaľovali, ale i množili a obmieňali; tvoria frazeologický okruh charakterizujúci našu rozprávku a využívajú sa v živej reči vtedy, keď sa má naznačiť vážne i s humorom fiktívnosť takého voľačoho, čo treba šľahnúť, ale vari aj pohladkať, ako to robia rozprávky.

Vybrané doklady dopovedia úmysel, s ktorým sme sa priberali napísať tento článok. A ešte napokon pred stým výročím smrti Pavla Dobšinského. — Prostonárodnými slovenskými povesťami sa ich zberateľ navždy zapísal do nášho slovesného umenia, ale i do dejín slovenčiny a jej kultúry. Je to dobrý živný chlebík pre našich malých, a teda pre nás všetkých.

Fedákova 25, Bratislava

LITERATÚRA

DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 1—3. 2. vyd. Ed. E. Pauliny. Bratislava, Tatran 1966.

HORÁK, G.: Z reči Francisciho povestí. In: Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Red. J. Bolfík. Martin, Osveta 1980, s. 112—118.

TKAČENKO, O. B.: Sopostaviteľno-istoričeskaja frazeologija slavianskich i finno-ugorskich jazykov. Kijev, Naukova Dumka 1979. 298 s.

Ks

Naša kňahňä domov tiahne

JÁN DORUĽA

V *Prostonárodných slovenských povestiach* Pavla Dobšinského je jedna z prekrásnych rozprávok *Pamodaj šťastia, lavička.*[1] Keď sa v nej biedna pastorkyňa vracia zo služby celá v zlate, kohút na otcovom pánte spieva: *Naša kňahňä domov tiahne.* A to isté zaškrečí na pánte, keď sa macochina vlastná rozmaznaná, lakomá, zlá dcéra domov vracia, vlastne už len vlečie z nohy na nohu celá doškriabaná, doráňaná, sotva živá. Prvý raz kohút radostne víta spevom pastorkyňu, ktorá si bohatstvo za svoju dobrotu zaslúžila, druhý raz sa vysmieva macochinej dcére *(zaškrečal na pánte),* ktorá si zlý koniec zaslúžila za svoju nafúkanosť a zlobu.

Slovo *kňahňa* tu má význam „pani". V ľudovej reči rozprávky sa *zachovalo staré slovo v starej podobe i v starom význame,* ako ho poznáme už len zo starších slovenských písomností vo význame „pani", „urodzená pani". [2] Tento význam je z celého rozprávkového kontextu pochopiteľný aj dnešnému čitateľovi, ktorý dobre vníma aj štylistickú hravosť slova a textu. Je to jeden z takých jazykových prvkov, ktoré rozprávkový text zaraďujú do čias minulých, ktoré akoby patrili k celej tej poetickej neskutočnosti, kde vládne prísna, nemilosrdná spravodlivosť.

V modernizovanej úprave tejto rozprávky sa teraz veta *Naša kňahňä domov tiahne* nahrádza vetou *Naše dievča domov kráča.*[3] Zvyšuje sa tak síce priamočiara zrozumiteľnosť textu, spohodlňuje sa trocha jeho čítanie, no stráca sa nielen starobylosť rozprávkového nádychu, ale aj *iskrivá jazyková hravosť,* ktorou sa k udalostiam zaujíma jednoznačný postoj. Lebo rozprávkový text má popri hodnotách umeleckých a etických i s nimi spojené hodnoty jazykové, jazykovo-historické.

V rozprávke *Drevená krava* sa zas hovorí o dedinskom krajčírovi, ktorý (živiac sa remeslom) nechoval kravu. Ale dajme slovo rozprávke, kde sa časť príbehu opisuje takto:

Vybubnovali v dedine, že každý, či má kravu, či nemá, kraviara splácať musí, aby každému bolo narovno.

---

[1] DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. III. Edične pripravil a poznámky napísal E. Paulíny. Bratislava, Tatran 1973, s. 267—276.

[2] Pozri DORUĽA, J.: Z histórie slov *špán — kňahňa (kňahyňa) — kňaz.* Slovenská reč, *38,* 1973, s. 352—356.

[3] Slovenské rozprávky. Prvá kniha zo zbierky Pavla Dobšinského. Pre deti upravila Mária Ďuríčková. Bratislava, Mladé letá 1980, s. 84, 86.

„Čerta ti mi je to narovno," pomyslel si pán Krajec, „keď ja kravy nemám, ani len nebožiatka teľiatka. Počkaj, kmotre, veď ja ti podkúrim! Nebudem ti nič po nič hotovú plácu do pažeráka pchať!"

Vykresal kravu z dreva a dal k pastierovi na pašu; ešte mu prihrozil, aby ju dobre napásal, a každý večer pekne ako druhé, do domu dopravil.

„Bude z toho pes!" hútal kraviar a škrabal sa za ušima. Ale kravu prijať musel, bo mu pláca od nej šla. Inak mu neprichodilo, len drevenú kravu pekne rúče nosiť na pleciach za stádom a každý večer pánu Krajcovi domov doniesť.

Na zlú záhybeľ padol v jeseň mráz a kraviarovi zašiel za nechty. Na širom poli dreva nebolo. Pochytil to drevené telivo, porúbal a pokládol na oheň. Zohrial sa; ale bolo mu teplo ešte len potom!

„Kde ti krava?" volá večer starý Krajec, keď kravy nebolo.

„Veru som ja tú tam v poli porúbal," povie kraviar.

„No počkaj, Kubo, veď ty za ňu zaplatíš!"

Kraviar len uhol plecom, že veď bude, ako bude; ale starý Krajec, chytrá líška, bežal za horúca k pánu richtárovi:

„Pán richtár," vraví, „mal som kravu; splácal som od nej ako ste prikázali, aj mi ju ten Kubo celé leto pekne pásol s druhými. Len dnes čo neurobil? Porúbal mi kravu v poli, ani mi len znaku z nej nedoniesol; čože vy na to poviete?"

„A veru, môj milý Krajec, ja na to len tak poviem, ako pán boh prikázal: kravu za kravu!"[4]

Z takto podaného textu sa nedozvieme, že to *krajčír (krajec, kravec)* nemal kravu (a tak si zhotovil drevenú); neorganicky sa tu mení na osobu s priezviskom Krajec — *pán Krajec*. Takúto interpretáciu nájdeme potom aj v ďalších vydaniach tejto rozprávky, i v jej zmodernizovaných úpravách.[5]

V rozprávke *Pijan* sa slovo *krajec* interpretuje aj vysvetľuje správne. Dopomohol k tomu iste aj jednoznačnejší kontext: *„Mlynáriť sa ti nechce, musíš na druhô remeslo!" — „Či budeš hrubým, či tenkým krajcom?" Chlapcovi sa lepšie pozdalo byť tenkým krajcom.*[6]

---

[4] DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. II. Edične pripravil a poznámky napísal E. Pauliny. Bratislava, Tatran 1974, s. 421—422.

[5] Ako v poznámke 3, s. 234—235.

[6] DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. II., s. 229. V. Gašparíková uvádza v slovníčku podobu *kraje* — podľa nepriamych pádov (Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas. Čarovné rozprávky slovenského ľudu. II. Bratislava, Tatran 1985, s. 207; rozprávka *Pijan* tam na stránkach 80—83.); podnes sú známe priezviská *Kraje, Ševc.*

Slovo *krajec* (deverbatívum od *krájať*) je v staršej slovenčine známe a je zachované aj v rozprávke *Drevená krava* vo význame „krajčír". Zhoduje sa s alternatívnou podobou *kravec* (porovnaj priezvisko *Kravec* i poľ. *krawiec*[7]).

Udalosti dostávajú v našej rozprávke rýchly priebeh, *slávna stolica* a jej výkonný orgán — *pán slúžny* — *nasúdila* kraviarovi Kubovi *sto kyjov kyjovatých.* Súdili ho teda prísne — čo do počtu (100 kyjov) aj intenzity (*kyjovaté* kyje). Intenzitu trestu vyjadruje adjektívum — *kyjovatý* kyj nie je obyčajný, ale ten najnaozajstnejší, pravý kyj, aký si len možno predstaviť. Takéto intenzifikačné spojenia, v ktorých sa najčastejšie substantívny základ opakuje v určujúcom adjektíve, sú typické pre ľudovú reč a hojne sa používajú aj v spisovnom jazyku, kde majú príznak hovorovosti. Spojenia tohto typu sa v Dobšinského zbierke rozprávok používajú často: *mačný (akomačný) mak, ničového nič, konečným koncom, pravdučičká pravda, nevoľná nevoľnica.*

Využívajú sa aj také intenzifikačné spojenia, v ktorých je určujúci člen rozvitý, znásobený tak, že sa opakuje v nejakej slovotvornej modifikácii: *celý, celučičký* (zámok), *naraz, narazučky* (narástli obom krídla), *pomaly, pomalunky* (kráčal), *nešťastná, prenešťastná* (žena).[8]

Spomínaná intenzifikácia vyjadrenia sa dosahuje aj ďalšími spôsobmi: opakovaním výrazu (často v sprievode zdôrazňovacích častíc) — *choď len, choď; šiel ako šiel; sypal len a sypal dukáty,* kladením blízkych synoným vedľa seba — *horko ťažko (horko-ťažko;* ustálenosť spojenia sa často naznačuje aj graficky), *pekne-rúče,* opakovaním významového prvku základného člena spojenia pomocou osobitného lexikálneho vyjadrenia: *vstať hore, spustiť sa dolu, hore zdvihnúť, dolu položiť.*[9] Aj tieto spojenia patria do širokého okruhu tzv. intenzifikačných spojení. Prípady podobného druhu v iných jazykoch ešte nedokazujú, že spomínané slovenské spojenia sú závislé od cudzej predlohy (kalkované), ako sa to niekedy tvrdí. Patria medzi domáce prostriedky živej, hovorenej reči. Hojne sa využívajú aj dnes, stretáme sa s nimi aj v umeleckej literatúre a publicistike.

---

[7] O striedaní *v/j* v rozličných postaveniach pozri DORUĽA, J.: Z histórie posesív na *-an* a *-oviech* v slovenčine. In: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. *20.* Red. Z. Stieber. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 67—69.

[8] Niekedy sa predpona *pre-* pridáva k podstatnému menu v spojeniach, v ktorých sa intenzifikácia dosahuje opakovaním výrazu (pozri tu hneď ďalší typ); predpona pri druhom slove spojenia takúto intenzifikáciu znásobuje: *bože, prebože.*

[9] O spojeniach tohto druhu v staršej slovenčine pozri DORUĽA, J.: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predbernolákovského. Slavica Slovaca, *3,* 1968, s. 337—349.

Keďže však, ako vieme, s vývinom spoločnosti sa vyvíja a mení aj jazyk, mnohé jazykové prvky ľudového pôvodu sa v dnešnej spisovnej slovenčine už pociťujú ako zastarané, archaické. Dobšinský, pravda, ponechával vo svojej spisovnej úprave ľudových rozprávok aj niektoré nárečové výrazy.

Veľká časť slovnej zásoby rozprávok súvisí so staršími obdobiami života slovenskej spoločnosti, s inštitúciami a reáliami, ktoré už dnešný človek zväčša nepozná. Preto modernizácia textu rozprávok prináša mnohé úskalia; musí sa robiť nielen citlivo, ale aj pripravene, po náležitom štúdiu a odbornom výskume.

Pohyb v spisovnom jazyku však zreteľne vidieť aj v modernizovanej úprave tzv. neproblémových častí textu rozprávok, napr. vo využívaní (resp. zanedbávaní) tvarov predminulého času a minulého kondicionálu, vo vyjadrovaní spôsobov privlastňovania, v používaní (resp. nahrádzaní) niektorých predložkových spojení v istých špecifických významoch, v zmenách slovesných väzieb a pod.

Hoci Dobšinského úpravy textu rozprávok miestami nesú isté svojskosti uplatňované vo vtedajšom spisovnom jazyku, zachovávajú aj v pospisovnenej podobe majstrovsky zasvätene svoj ľudovo-rozprávačský charakter. Je to spisovná slovenčina dôverne a nenútene sa prihovárajúca najširším vrstvám slovenského národa, hovoriaca z jeho duše a k jeho duši.

Prostonárodné slovenské povesti Pavla Dobšinského, velikána slovenskej kultúry, ktorého sté výročie smrti si pripomíname, najmä boli a podnes sú veľavýznamným dielom slovenského jazyka a kultúry, pre slovenský jazyk a kultúru.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Pomenovania osôb z oblasti športu

MATEJ POVAŽAJ

1.0. Sémanticky osobitnú skupinu medzi názvami osôb tvoria pomenovania osôb z oblasti športu. V tomto príspevku chceme podrobnejšie analyzovať túto skupinu pomenovaní, chceme ukázať, akými slovotvornými postupmi sa tvoria pomenovania osôb z oblasti športu, aké slovotvorné prípony sa využívajú, ktoré z nich sú najproduktívnejšie a ktoré sa uplatňujú iba ojedinele. Ďalej si všimneme, aké odvodzovacie základy sa využívajú (aj z hľadiska pôvodu, a dotkneme sa aj

problému prechyľovania. Nebudeme venovať pozornosť sémantickému tvoreniu pomenovaní typu *spojka* (porov. Hauser, 1980, s. 70).

1.1. V slovenskej jazykovednej literatúre si pomenovania osôb z oblasti športu čiastočne všimol v rámci výkladu tvorenia slov jednotlivými slovotvornými príponami J. Horecký (1971), novšie v kolektívnom diele *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (1980), pričom naznačil aj produktívnosť jednotlivých prípon. Niektoré činiteľské názvy uvádza aj K. Buzássyová (1974). Viacej si názvy osôb z oblasti športu všímal J. Jacko v početných drobných príspevkoch alebo v rámci článkov venovaných novým názvom osôb, ktoré zachytil v dennej tlači (Jacko, 1979 b, 1980, 1982), a predovšetkým v príspevku venovanom názvom športovcov s príponou *-ár* a ich štylistickej diferenciácii (1979 a). Upozornil aj na rozličné štylistické hodnotenie týchto slov v Slovníku slovenského jazyka a v závere konštatoval, že prevažná časť týchto názvov osôb stráca hovorový, resp. slangový ráz a že niektoré z nich sa v súčasnej spisovnej slovenčine ustálili ako športové termíny. Okrem toho si novšie niektoré názvy osôb zo športovej oblasti všimli S. Ondrejovič (1978), E. Tvrdoň (1981), E. Rísová (1982). Viacerí uvedení autori vo svojich príspevkoch popri slovotvornej stránke názvov športovcov, ich presnej významovej náplni venovali pozornosť aj ich štylistickému hodnoteniu. J. Bosák (1984) sa zasa zaoberal štylistickým hodnotením univerbizovaných slov a univerbizovaných kompozít a na potvrdenie svojich téz využil aj niektoré príklady zo športovej oblasti.

1.2. Na analýzu tvorenia pomenovaní osôb z oblasti športu nám poslúži materiál, ktorý sme excerpovali z *Malej encyklopédie telesnej výchovy a športu* (Bratislava, Obzor 1982), z dennej tlače *(Pravda, Práca, Večerník, Šport)* a z týždenníkov *(Štart, Stop)* a konfrontovali sme ho aj s materiálom v *Slovníku slovenského jazyka.*

2.1. Pomenovania osôb z oblasti športu sa v slovenčine tvoria domácimi príponami *-ár/-iar, -ník/-nik, -ec, -č, -teľ, -an, -ák* a príponami cudzieho pôvodu *-ista, -er/-ér, -ant* a zriedkavo aj redukciou zakončenia. Medzi týmito pomenovaniami sú jednak činiteľské názvy, jednak konateľské názvy (porov. Dokulil, 1962, s. 33, Hauser, 1980, s. 111, resp. 118).

2.2. Najproduktívnejšia pri tvorení názvov osôb z oblasti športu je prípona *-ár,* resp. jej závislý variant *-iar,* ktorý býva po (pôvodne) mäkkých spoluhláskach. Touto príponou sa tvoria názvy osôb, ktoré pestujú istý druh športu alebo istú športovú disciplínu. Odvodzovacím základom bývajú neodvodené slová, odvodené slová, zložené slová domáceho aj cudzieho pôvodu pomenúvajúce druh športu, napr. *hádzaná — hádzanár,* resp. špecifikovanú športovú disciplínu, napr. *kraul — krauliar, prsia — prsiar, znak — znakár, šerm — šermiar, (skok do*

diaľky>) diaľka — diaľkár, (skok do výšky>) výška — výškár, zjazd — zjazdár, slalom — slalomár, stĺpl — stĺpliar, časovka (cyklistické preteky na čas na kratšiu vzdialenosť, kde každý pretekár ide sám alebo každé družstvo ide samo) — *časovkár, šliapačky* (motocyklové preteky do vrchu v skalnatom teréne) — *šliapačkár, kros* (terénne preteky) — *krosár, skeet — skeetár* (porov. Jacko, 1979, s. 267—268).

Od pomenovaní športových disciplín motivovaných dĺžkou trate sú utvorené názvy osôb *stovkár* (stovka), *dvojstovkár* (dvojstovka), *štvorstovkár* (štvorstovka), *osemstovkár* (osemstovka), *štvrtkár* (štvrtka — beh na 400 m, t. j. približne štvrť míle), *polkár* (polka — beh na 800 m, t. j. približne 1/2 míle), *míliar* (míľa).

Od pomenovaní pretekov zložených z viacerých disciplín sú utvorené názvy *viacbojár* (viacboj), *trojbojár* (trojboj, kulturistická súťaž), *päťbojár* (päťboj), **sedembojár* (sedemboj; zatiaľ sme sa stretli iba s prechýlenou podobou *sedembojárka* v súvislosti s účastníčkami ľahkoatletickej súťaže pre ženy), *desaťbojár* (desaťboj).

Názvy vecí, ktoré sa niekedy v športovom prostredí v prenesenom význame používajú aj ako názvy športových disciplín, sú odvodzovacím základom pomenovaní osôb *diskár* (disk), *guliar* (guľa), *kladivár* (kladivo), *oštepár* (oštep), *žŕdkár* (žŕdka), *kajakár* (kajak), *skifár* (skif), *kolkár* (kolky), *náradiar* (náradie), *prekážkár* (prekážky); *pästiar* (päsť), *jachtár* (jachta). Názvy vecí sú v slovotvornom základe pomenovaní osôb *korčuliar, sánkár, lyžiar, veslár, modelár, jachtár,* no bezprostredným motivujúcim slovom nemusí byť iba pomenovanie veci, ale aj sloveso (slovesné podstatné meno), resp. dejové substantívum, ktoré je odvodené od názvu veci: *korčule — korčuľovať — korčuľovanie, sánky — sánkovať — sánkovanie, lyže — lyžovať — lyžovanie, veslo — veslovať — veslovanie, model — modelovať — modelovanie.* Pomenovanie osoby *plachtár* nie je odvodené od názvu veci *plachta,* ale od slovesa *plachtiť* (porov. Horecký, 1971, s. 100). Sem možno zaradiť aj všeobecné pomenovanie *pretekár* na označenie osoby, ktorá sa aktívne zúčastňuje na pretekoch, utvorené od slovesa *pretekať (sa),* resp. od dejového substantíva *preteky.*

Názvy *dráhár, terénár, plošinár, cestár, vrchár* označujú športovcov (cyklistov, motocyklistov) súťažiacich na takom mieste, ktoré je pomenované v odvodzovacom základe *(dráha, terén, plošina, cesta, vrch).* Pomenovanie osôb *blokár, smečiar, sietiar, brankár, poliar, hlavičkár* označujú osoby, ktoré vykonávajú istú funkciu, činnosť alebo majú isté presne určené postavenie v športových loptových hrách, a to *blokujú, smečujú, hrajú pri sieti, chránia bránku, hrajú v poli* (uprostred ihriska), *hlavičkujú.* Odvodzovacím základom sú tu názvy vecí *(sieť, bránka),* názvy miesta *(pole),* názvy činnosti, resp. činnostné slovesá *(smečovať, blokovať, hlavičkovať).*

Slovom *divizionár,* ktoré je utvorené príponou *-ár* od substantíva *divízia* podľa slovotvorného modelu *revolúcia — revolucionár,* sa pomenúva účastník (osoba aj družstvo) športovej súťaže istého (nižšieho) stupňa — divízie (porov. Jacko, 1979 b, s. 144).

Osobitné postavenie z hľadiska tvorenia majú názvy osôb *združenár* a *pozemkár.* Kým názov *združenár* je pravidelne utvorený z prívlastkovej časti dvojslovného pomenovania *združené preteky* (teda z adjektíva *združený)* príponou *-ár,* názov *pozemkár,* ktorý zastupuje združené pomenovanie *pozemný hokejista,* je v slovenčine neústrojný (porov. Masár, 1981, s. 76), keďže adjektívum *pozemný,* ktoré je v prvej časti združeného pomenovania *pozemný hokej,* sa priamo nezachováva ako odvodzovací základ. Jeho existenciu možno vysvetliť prevzatím z češtiny, kde vznikol podľa modelu *házenkář.* (Upozorňujeme ešte na to, že slovom *pozemkár* sa v školskej praxi pomenúva učiteľ vyučujúci predmet práce na pozemkoch, hovorovo *pozemky.)* Obidva uvedené názvy *(združenár, pozemkár)* vznikli v úsilí po univerbizácii.

Medzi pomenovaniami osôb z oblasti športu utvorených príponou *-ár,* resp. *-iar* sú aj podstatné mená, ktorých odvodzovacím základom sú kompozitá a združené pomenovania označujúce športovú disciplínu a pomenúvajú osoby, ktoré pestujú túto športovú disciplínu, napr. *krasokorčuľovanie — krasokorčuliar, rýchlokorčuľovanie — rýchlokorčuliar, autokros — autokrosár, cyklokros — cyklokrosár, motokros — motokrosár, voľný štýl — voľnoštýliar, stredné trate — strednotratiar.* Názov *strednopoliar* označuje hráča v loptových hrách podľa jeho postavenia na hrisku *(stred poľa).* Tu treba uviesť hovorové substantívum *telocvikár,* ktorým sa označuje učiteľ alebo študent telesnej výchovy, ale aj osoba, ktorá cvičí, ktorá pestuje telocvik.

Ako pomenovania osôb, ktoré pestujú istý druh športu, istú športovú disciplínu, sa používajú aj združené pomenovania so zhodným prívlastkom, v ktorých substantívnou zložkou sú slová utvorené príponou *-ár,* resp. *-iar,* napr. *automobilový pretekár* (automobilové preteky), *moderný päťbojár* (moderný päťboj), *vodný lyžiar* (vodné lyžovanie), *raketový modelár, letecký modelár, lodný modelár* (raketové modelárstvo, letecké modelárstvo, lodné modelárstvo) a pod.

2.3. Druhou najproduktívnejšou príponou pri tvorení názvov osôb z oblasti športu je prevzatá prípona *-ista.* Základovými slovami sú takmer výlučne prevzaté substantíva. Príponou *-ista* sú utvorené pomenovania osôb, ktoré pestujú istý druh športu, istú športovú hru alebo športovú disciplínu pomenovanú v slovotvornom základe, napr. *basketbal — basketbalista, volejbal — volejbalista, futbal — futbalista, bicyklebal — bicyklebalista, nohejbal — nohejbalista* (o neústrojnosti, resp. nezvyčajnosti názvu nohejbal porov. Ondrejovič, 1975; Kočiš, 1975), *karate — karatista, džudo — džudista, hokej — hokejista, rugby — rug-*

bista, tenis — tenista (podľa Horeckého, 1971, s. 108, ide tu pri tvorení názvu osoby o haplológiu: *tenis + ista = tenista), biatlon — biatlonista, windsurfing — windsurfista.* Pomenovania osôb *šachista, bedmintonista* sú utvorené od názvov športovej hry, ktorá je zároveň aj názvom veci *(šach, bedminton).* Priamo od názvov vecí sú utvorené pomenovania osôb súťažiacich na športovom náradí alebo so športovým náradím pomenovaným v slovotvornom základe, napr. *boby — bobista, kanoe — kanoista, motocykel — motocyklista, tandem — tandemista, rogalo — rogalista* (porov. Tvrdoň, 1981), *fleuret — fleuretista, kord — kordista.* Osobitné postavenie medzi týmito názvami má slovo *cyklista,* keďže vlastne vzniklo z názvu osoby *bicyklista,* ktorý je utvorený od názvu veci *bicykel* (o významovej diferenciácii medzi názvami *cyklista* a *bicyklista* porov. Ondrejovič, 1978).

Od názvu veci *medaila* je utvorené pomenovanie osoby *medailista* na označenie držiteľa medaily (zlatej, striebornej, bronzovej) za umiestnenie na niektorom z prvých troch miest v súťaži.

Názvy *singlista, deblista* pomenúvajú osoby hrajúce v tenise ap. vo dvojhre alebo súťažiace vo vodných športoch ako jednotlivci *(singl* resp. *singel)* a v tenise vo štvorhre alebo vo vodných športoch v dvojici *(debl,* pôvodne písané *double).*

Názvy *kulturista, parašutista, turista* pomenúvajúce osoby, ktoré pestujú istý druh športu, sú utvorené od viazaných názvov zakončených na *-izmus: kulturizmus, parašutizmus, turizmus.* Novšie sa však ako názvy športových odvetví viacej používajú slová *kulturistika* a *turistika* (slovo *turizmus* Slovník slovenského jazyka hodnotí ako zastarané).

Podobne ako pri pomenovaniach osôb utvorených príponou *-ár (-iar)* aj pri pomenovaniach osôb utvorených príponou *-ista* sú kompozitá, a to *stolnotenista, vodnopólista* (zaznačuje ich Slovník slovenského jazyka), ktoré sú utvorené od združených pomenovaní označujúcich druh športu *(stolný tenis, vodné pólo).* Je však zaujímavé, že v súčasnej športovej publicistike sa skôr používajú združené pomenovania *stolný tenista, vodný pólista* podobne ako *pozemný hokejista* (tu sme sa s kompozitom zatiaľ nestretli).

V skupine pomenovaní osôb utvorených príponou *-ista* sú aj názvy *finalista, semifinalista, štvrťfinalista,* ktorými sa označujú osoby (alebo družstvá) ako účastníci finále, semifinále, štvrťfinále vo vyraďovacej športovej súťaži.

Pomenovania účastníkov (jednotlivcov a družstiev) istého stupňa športových súťaží — ligy, resp. prvej ligy a druhej ligy — sú takisto utvorené príponou *-ista: ligista, prvoligista, druholigista.*

Prípona *-ista* sa uplatňuje aj pri tvorení názvov osôb pomenúvajúcich členov alebo prívržencov nejakej telovýchovnej jednoty, pričom základovým slovom nie sú iba prevzaté slová, ale aj domáce slová. Ide

o pomenovania osôb *slovanista* (od *Slovan*), *duklista* (Dukla), *slávista* (Slávia), *interista* (Inter).

2.4. Pomerne uzavretú skupinu pomenovaní osôb z oblasti športu tvoria názvy utvorené domácou príponou *-ec*. Ňou sú utvorené pomenovania osôb vykonávajúcich činnosť vyjadrenú v odvodzovacom základe, ktorá je zároveň športovou činnosťou. Základovým slovom sú slovesá, teda ide o činiteľské mená, pričom sa pred príponou *-ec* dlhá slabika skracuje (nastávajú alternácie *á — a, ie — e*), napr. *bežať — bežec, jazdiť — jazdec, chodiť — chodec, strieľať — strelec, lietať — letec, plávať — plavec.* Prípona *-ec* sa vyskytuje aj v slovách, ktorých odvodzovacím základom, resp. motivujúcim slovom sú zložené dejové substantíva, napr. *lukostreľba — lukostrelec, krasojazda — krasojazdec, vzduchoplavba — vzduchoplavec.* Sem patria aj kompozitá *horolezec, skalolezec* utvorené zo základu *lezec* (od *liezť*), zo spájacej morfémy *-o-* a prvej substantívnej časti *skal-, hor-*.

Osobitné postavenie medzi týmito názvami osôb má pomenovanie *maratónec.* V jeho odvodzovacom základe nie je ani sloveso, ani dejové substantívum, ale metonymický názov športovej disciplíny *maratón,* ktorý vznikol z názvu gréckej obce *Maraton.*

Príponou *-ec* je od slovesa *boriť sa* utvorený názov *borec* na pomenovanie osoby, ktorá sa zaoberá súťažnou formou spravidla individuálnej športovej činnosti.

Ďalšiu skupinu pomenovaní osôb z oblasti športu utvorených príponou *-ec* tvoria názvy osôb, v ktorých odvodzovacom základe sú príčastia, resp. prídavné mená. Týmito názvami sa pomenúvajú osoby, ktoré majú spravidla istý vzťah k činnosti okolo športu. Sú to názvy osôb *cvičenec* (cvičený), *zverenec* (zverený), *odchovanec* (odchovaný). Názvom *dorastenec* (dorastený) sa pomenúva športovec špecifikovaný z hľadiska vekovej kategórie. Sem možno zaradiť aj názvy *jednotlivec* (jednotlivý) a *vytrvalec* (vytrvalý), ktorým sa pomenúva športovec pestujúci vytrvalostné preteky (bežecké, plavecké ap.).

Pomenovanie osoby *športovec* je utvorené od substantíva *šport* variantnou príponou *-ovec,* ktorou sa tvoria názvy príslušníkov nejakého hnutia alebo prívržencov niečoho (porov. Horecký, 1971, s. 97).

Názvy osôb utvorené príponou *-ec* sa využívajú na pomenovanie osôb z oblasti športu aj v združených pomenovaniach so zhodným adjektívnym prívlastkom, napr. *orientačný bežec, športový strelec, terénny jazdec, plavecký vytrvalec,* resp. s nezhodným substantívnym prívlastkom, napr. *bežec na lyžiach.*

2.5. Niekoľko názvov osôb z oblasti športu je utvorených aj domácou príponou *-nik,* a to priamo od slovies alebo dejových substantív. Pomenúva sa nimi osoba vykonávajúca istú činnosť, ktorá je vyjadrená v slovotvornom základe a je zároveň aj športovou činnosťou, napr.

zápasiť — zápasník, ďalej osoba vykonávajúca činnosť vyjadrenú v slovotvornom základe, ktorá vyplýva z organizácie športovej činnosti pri športových hrách, napr. *útočiť — útočník, rojiť sa — rojník* (v rugby), osoba spĺňajúca istú funkciu z hľadiska organizácie športových hier, napr. *záloha — záložník, náhrada — náhradník.* Pri názve *kormidelník* (v niektorých vodných športoch) je motivujúcim slovom substantívum *kormidlo,* resp. sloveso *kormidlovať* (formálnym odvodzovacím základom je však prídavné meno *kormidelný)* a pomenúva osobu, ktorá sa stará o vec pomenovanú v slovotvornom základe.

Názov osoby *spartakiádnik* je utvorený príponou *-nik* od substantíva *spartakiáda* a pomenúva osobu, ktorá má nejaký vzťah k základovému substantívu (účastník spartakiády, resp. kto cvičí na spartakiádu; porov. Jacko, 1982, s. 233).

Názov osoby *krídelník* je utvorený univerbizáciou zo združeného pomenovania *krídelný útočník* a pomenúva osobu, ktorá má istú funkciu vyplývajúcu z organizácie niektorých športových hier.

Zloženým substantívom *plochodrážnik* utvoreným zo združeného pomenovania *plochá dráha* sa pomenúva osoba, ktorá pestuje príslušnú športovú motoristickú disciplínu.

2.6. Malú skupinu pomenovaní osôb z oblasti športu tvoria činiteľské názvy utvorené od nedokonavých slovies príponou -č a pomenúvajúce osoby, ktoré pestujú istú športovú disciplínu, napr. *vzpierať — vzpierač, stíhať — stíhač* (v cyklistike), *potápať — potápač* (v združenom pomenovaní *športový potápač), vrhať — vrhač* (zhrnujúci názov pre guliara, diskára, oštepára a kladivára). Ďalšiu skupinu tvoria názvy osôb, ktoré vykonávajú istú činnosť alebo spĺňajú istú funkciu vyplývajúcu z organizácie istého druhu športovej hry, napr. *rozohrávať — rozohrávač* (napr. v hádzanej), *nahrávať — nahrávač* (napr. vo volejbale), *viazať — viazač* (v rugby), *lapať — lapač, pálkovať — pálkovač* (v baseballe; v tomto prípade je odvodzovacím základom desubstantívne sloveso utvorené príponou *-ovať* od názvu veci *pálka), hádzať — hádzač* (v krikete). A pravdaže tu treba spomenúť aj všeobecné pomenovanie *hráč* (od *hrať)* na označenie osoby, ktorá hrá v nejakom druhu športu, a od tohto substantíva polopredponami utvorené slová *protihráč* a *spoluhráč.*

2.7. Z ostatných domácich slovotvorných prípon sa pri tvorení pomenovaní osôb z oblasti športu uplatňujú prípony *-teľ, -ca, -an* a *-ák,* pravda, iba v jednotlivých prípadoch. Príponou *-teľ* je od slovesa *cvičiť* utvorený činiteľský názov *cvičiteľ,* príponou *-ca* názvy osôb *rozhodca, obranca, obhajca (titulu),* a to od slovies *rozhodovať, obraňovať, obhajovať.* Všetky uvedené názvy pomenúvajú osoby, ktoré majú nejaký vzťah k športovej činnosti.

Príponou *-an* je utvorený názov *skokan* (od dejového substantíva

skok), ktorý sa uplatňuje aj v združených pomenovaniach *skokan na lyžiach, skokan do vody, skokan do výšky, skokan do diaľky*, resp. aj v zloženom substantíve *trojskokan*, ktoré je vlastne odvodené od názvu športovej disciplíny *trojskok*.

Príponou *-ák* je utvorený názov *vodák* (od *voda)* na pomenovanie osoby pestujúcej istú športovú disciplínu z okruhu vodných športov.

2.8. Z cudzích prípon sa pri tvorení pomenovaní osôb z oblasti športu uplatňujú ešte prípony *-ér*, resp. *-er* a *-ant* pričom základovými slovami sú prevzaté substantíva, resp. od nich utvorené slovesá na *-ovať*. Príponou *-ér* je od substantíva *šprint*, resp. slovesa *šprintovať* utvorený názov *šprintér*, ktorým sa pomenúva osoba pestujúca bežecké disciplíny obmedzené dĺžkou (do 400 m) alebo preteky na krátku vzdialenosť v dráhovej cyklistike. Ďalej je touto príponou utvorený názov *boxér* (v súčasnej kodifikácii ako *boxer*, porov. Jacko, 1976) od substantíva *box*, resp. slovesa *boxovať* na pomenovanie osoby, ktorá pestuje konkrétny druh športu, názvy *štartér (štart*, resp. *štartovať), tréner (trénovať*, resp. *tréning), driblér (driblovať*, resp. *dribling)* a napokon aj *stopér*, ktoré je prevzaté z angličtiny (angl. *to stop* „zadržať"); pomenúvajú sa nimi osoby vykonávajúce istú činnosť súvisiacu so športom, spĺňajúce istú funkciu v rámci organizácie športovej činnosti, majúce istú schopnosť ap. Sem treba zaradiť aj názov *rekordér* na pomenovanie osoby, ktorá je držiteľom toho, čo označuje základové slovo *(rekord)*.

Príponou *-ant* je utvorený názov osoby *reprezentant* (motivujúcim slovom je tu prevzaté substantívum *reprezentácia*, resp. sloveso *reprezentovať)* a *ašpirant (na titul;* motivujúcim slovom je *ašpirácia*, resp. sloveso *ašpirovať)*.

2.9. Redukciou zakončenia sú utvorené pomenovania osôb z oblasti športu z prevzatých odvodzovacích základov, napr. *gymnastika — gymnasta* (používa sa aj v združenom pomenovaní *športový gymnasta;* redukovaný základ sa rozšíril o príponu *-a), atletika — atlét (ľahký atlét;* posledná slabika redukovaného základu sa predĺžila), *akrobatika — akrobat (letecký akrobat)*. Všetky tri uvedené názvy pomenúvajú osoby, ktoré pestujú istý druh športu alebo športovú disciplínu.

2.10. V slovenčine sa používajú aj prevzaté pomenovania osôb z oblasti športu so zložkou (polosufixom) *-man*, napr. *pivotman, rekordman, finišman, postman* (pri basketbale).

3.0. Prechýlené pomenovania ženského rodu sa od názvov osôb mužského rodu z oblasti športu tvoria dvoma prechyľovacími príponami. Je to predovšetkým prechyľovacia prípona *-ka*, ktorou sa tvoria prechýlené názvy od pomenovaní osôb mužského rodu utvorených príponami *-ár/-iar, -ista, -č, -teľ, -an, -ér/-er, -ant* a polosufixom *-man*, napr. *lyžiarka, sánkárka, brankárka, hádzanárka, prekážkárka, zjazdárka,*

oštepárka, smečiarka, diskárka, kolkárka, veslárka, pretekárka; basketbalistka, volejbalistka, tenistka, šachistka, džudistka, finalistka, slávistka, slovanistka; hráčka, nahrávačka, rozohrávačka; cvičiteľka; skokanka; šprintérka, trénerka, rekordérka; reprezentantka, pivotmanka. Prechyľovacou príponou *-ka* sú utvorené názvy osôb ženského rodu aj od názvov mužského rodu utvorených príponou *-ník,* pravda, tu pred prechyľovacou príponou nastáva alternácia *k/č,* napr. *náhradník — náhradníčka, krídelník — krídelníčka.* Príponou *-ka* sú utvorené aj názvy ako *gymnastka (športová gymnastka, moderná gymnastka), atlétka* atď.

Príponou *-yňa* sú utvorené prechýlené názvy od základov mužských pomenovaní osôb s príponou *-ec,* napr. *bežec — bežkyňa, letec — letkyňa, plavec — plavkyňa, lukostrelec — lukostrelkyňa, športovec — športovkyňa, vytrvalec — vytrvalkyňa, maratónec — maratónkyňa, zverenec — zverenkyňa* (popri *zverenka).* Od substantív mužského rodu *dorastenec, cvičenec* sú prechýlené pomenovania utvorené príponou *-ka: dorastenka, cvičenka.* Prípona *-yňa* sa uplatňuje aj pri prechyľovaní od základov substantív mužského rodu utvorených príponou *-ca,* napr. *rozhodca — rozhodkyňa.*

4.0. Záver: Analýzou pomenovaní osôb z oblasti športu sa ukazuje, že pri tvorení názvov osôb tejto sémantickej skupiny sú veľmi produktívne dve prípony, a to domáca prípona *-ár* a jej závislý variant *-iar* a prevzatá prípona *-ista.* Ostatné slovotvorné prípony sa pri tvorení názvov z oblasti športu využívajú pomerne málo (prípony *-ec, -č, -ník, -ér/-er)* alebo iba ojedinele (prípony *-teľ, -ca, -ák, -an, -ant).* Niekoľko názvov osôb z tejto vecnej oblasti je utvorených aj redukciou zakončenia. Základovými slovami sú domáce slová, ako aj prevzaté slová, pričom príponou *-ár/-iar* sa tvoria názvy osôb nielen od domácich základových slov, ale aj od prevzatých, kým v ostatných prípadoch sa názvy osôb od domácich základových slov tvoria domácimi príponami a od prevzatých základových slov prevzatými príponami (výnimkou v tomto smere sú názvy členov, resp. prívržencov telovýchovných jednôt ako *slovanista, duklista).* Mnohé z jednoslovných pomenovaní sú vlastne prevedením dvojslovných (i viacslovných) pomenovaní do jednoslovných, sú to teda univerbizované pomenovania. Ďalej sme ukázali, aké všeobecné významy majú jednotlivé pomenovania osôb z oblasti športu (osoba, ktorá pestuje šport alebo športovú disciplínu, osoba, ktorá spĺňa istú funkciu v rámci organizácie športovej činnosti alebo športových hier, osoba majúca nejaký vzťah k športovej činnosti alebo športovým hrám atď.).

Osobitnú pozornosť si zasluhuje štylistické hodnotenie jednotlivých pomenovaní osôb z oblasti športu, keďže medzi skúmanými názvami osôb sú neutrálne spisovné slová, športové termíny, hovorové slová,

ale aj slangové slová, i porovnanie stavu v štylistickom hodnotení uvedených pomenovaní, ako sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka a v pripravovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka, resp. v novších drobných príspevkoch s touto problematikou (o štylistickom prehodnocovaní niektorých pomenovaní osôb s oblasti športu utvorených príponou *-ár/-iar* už čiastočne uvažoval J. Jacko, 1979 a). Túto problematiku si všimneme v osobitnom príspevku.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BOSÁK, J.: Hovorovosť ako dynamický faktor. Slovenská reč, *49,* 1984, s. 65—73.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, VEDA 1974. 240 s.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtine I. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1962. 264 s.

HAUSER, P.: Nauka o slovní zásobě. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980. 192 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 252 s.

JACKO, J.: Ako vyslovovať a písať slová stopér a boxér. Slovenská reč, *41,* 1976, s. 370—372.

JACKO, J.: Názvy športovcov s príponou *-ár* a ich štylistická diferenciácia. Kultúra slova, *13,* 1979, s. 265—268. (1979 a)

JACKO, J.: Produktivita prípon pri názvoch osôb. Kultúra slova, *13,* 1979, s. 141—147. (1979 b)

JACKO, J.: Cudzie slová v novinách. Kultúra slova, *14,* 1980, s. 211—215.

JACKO, J.: Nové názvy osôb a vecí (nástrojov). Kultúra slova, *16,* 1982, s. 47—49.

KOČIŠ, F.: Nožný volejbal. Slovenská reč, *40,* 1975, s. 239—240.

MASÁR, I.: Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky. Kultúra slova, *15,* 1981, s. 69—79.

ONDREJOVIČ, S.: Nohejbal. Slovenská reč, *40,* 1975, s. 107—108.

ONDREJOVIČ, S.: O výrazoch *cyklista* a *bicyklista.* Slovenská reč, *43,* 1978, s. 383—384.

ONDREJOVIČ, S.: Skalolezec, skalolezectvo. Kultúra slova, *12,* 1978, s. 312—314.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

RÍSOVÁ, E.: O slovách *windsurfing* a *skateboarding.* Kultúra slova, *16,* 1982, s. 47—49.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
TVRDOŇ, E.: O názvoch novej športovej disciplíny. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 247—248.

ROZLIČNOSTI

O slovách súvisiacich s pestovaním kukurice

Kukurica je poľnohospodárska plodina, ktorá sa síce pestuje na celom Slovensku, no dozrieva iba v južnejších častiach nášho územia. S tým vari súvisí aj to, že mnohým používateľom jazyka nie sú známe všetky slová, ktoré sa týkajú pestovania kukurice nie ako kŕmnej rastliny, ale ako obilniny. A zasa tam, kde kukuričné zrno dozrieva, používajú sa v spojitosti s ním rozličné nárečové výrazy. Jednoznačnú odpoveď tu nedáva ani Slovník slovenského jazyka, ba ani odborná literatúra. Na tomto mieste budeme uvažovať, ktoré slová z daného významového okruhu sú vhodné ako súčasť spisovného jazyka.

Všeobecne známe je slovo *kôrovie,* ktorým sa pomenúvajú uschnuté steblá a listy kukurice. Ustálený je aj názov pre suché obalové listy kukuričného klasu — *šúpolie.* Od neho je odvodené prídavné meno *šúpoľový* používané najviac v súvislosti s výrobkami zo šúpolia *(šúpoľové bábiky, šúpoľové košíky).*

Kukuričný klas má rovnocenné synonymum v slove *šúľok,* prípadne *kukuričný šúľok.* Pomenovanie *(kukuričný) šúľok* sa využíva aj v poľnohospodárskej terminológii. Zaiste preto, že oproti všeobecnejšiemu názvu *klas* bližšie charakterizuje podobu klasu kukurice.

Keď sa kukuričný klas zbaví zrna, ostáva z neho biely alebo do červena sfarbený vretenovitý útvar, ktorý ako keby nemal v spisovnom jazyku pomenovanie. V nárečiach sú preň známe výrazy ako *žgolok, žmolok, ožmolok, kompa, gomba, čutka, oklasok.* Do spisovného jazyka je z nich najsúcejší názov *oklasok,* ktorý sa používa na dosť veľkom území (najmä na dolnom Považí, v okolí Trnavy a Topoľčian, na Myjave a na Záhorí). Slovo *oklasok* je štylisticky neutrálne a má dosť zreteľnú významovú motiváciu: vnímame ho na pozadí slova *klas* ako taký klas, ktorý je niečoho zbavený (porov. čiastočnú analógiu so slovami *ohryzok, ohlodok).* Slovo *oklasok* nájdeme už v staršej poľnohospodárskej literatúre. Napr. v publikácii Labuda — Nvota: *Kukurica* (1947) sa píše, že *osemradová kukurica na svojom oklasku jasne uka-*

zuje svojím tvarom štyri rebrá. Alebo: *Klas sa skladá z oklasku a zŕn* (Kršák — Burina: Obilniny, 1948). Novšia literatúra o tejto časti kukuričného šúľka píše ako o *klasovom vretene.* Hodno spomenúť, že Slovník slovenského jazyka (II. zv., s. 543) slovo *oklasok* zachytáva, no vykladá ho ako „ulomený, neúplný klas". To je však iný význam tohto slova. Do spisovného jazyka, ako aj do poľnohospodárskej terminológie však patrí predovšetkým vo význame „odzrnený kukuričný klas (šúľok)". Potvrdzuje to aj potreba v dennej jazykovej praxi. Napr. v časopise Život (č. 22, 1985) sa píše: *Aj tí, čo majú poruke iba kúsok pôdy, môžu si hlivu dopestovať na polienkach dreva, na pšeničnej slame i na kukuričných oklaskoch.*

Isté váhanie vzbudzujú aj názvy činností spojených so spracúvaním kukurice. Dnes sa všeobecne hovorí o *zbere kukurice,* no treba vedieť, že okrem zberu kombajnom či viazačom sa kukurica často zberá ručne. Pri ručnom zbere hovoríme o *olamovaní* či *lámaní kukurice.* Po olámaní sa kukurica zbavuje šúpolia — *šúpe sa.* Šúpanie kukurice kedysi patrilo na južnom Slovensku k takým veselým kolektívnym prácam ako napr. páranie peria.

Uschnuté ošúpané kukuričné šúľky sa ďalej zbavujú zrna na špeciálnych strojoch. Označenie tejto činnosti opäť akoby signalizovalo v spisovnom jazyku nedostatočnú ustálenosť. V nárečiach sa odstraňovanie zrna zo šúľkov jednoznačne vyjadruje slovesom *moržovať.* Toto sloveso však pre svoju hláskovú podobu, ako aj pre očividný maďarský pôvod sa v spisovnom jazyku pociťuje ako príznakové, nevhodné napr. ako súčasť terminológie. Vzhľadom na jeho rozšírenosť ho možno charakterizovať ako hovorové slovo. V Slovníku slovenského jazyka (II. zv., s. 181) sa hodnotí priúzko — ako nárečové. Spisovný ekvivalent sa tu uvádza v podobe spojenia *mrviť kukuricu.* Sloveso *mrviť* však má význam „drobiť, rozomieľať na malé kúsky", preto z významovej stránky nie je najvhodnejšie. V oblastiach, kde sa kukurica pestuje, sa toto slovo nepoužíva. Umelé je aj preberanie českého slovesa *zdřhať,* prípadne označenie prístroja na odstraňovanie kukuričného zrna ako *zdřhač.* Tieto slová nemajú v slovenčine zreteľnú motiváciu. V spisovnom jazyku sa na spomínanú činnosť najnovšie využíva sloveso *odrzňovať.* Je to tak predovšetkým v poľnohospodárskej terminológii (porov. J. Škaloud, J. Hudák, K. Kumštýř: *Pestovanie rastlín),* ale aj v neterminologických kontextoch. Prístroj, na ktorom sa kukurica odzrňuje, sa volá *odzrňovač.* Sloveso *odzrňovať,* ako aj z neho utvorené substantívum *odzrňovač* pokladáme za vyhovujúce, štylisticky bezpríznakové jazykové prostriedky na vyjadrenie daného deja, resp. nástroja. Keď sa kukurica zbavuje zrna ručne, vyjadruje sa táto činnosť slovesom *lúpať (lúpanie kukurice).*

Kukuričné zrno má široké využitie nielen ako dôležitá krmovina a

cenná surovina na výrobu múky, škrobu a liehu (tu sa uplatňuje druh tzv. *tvrdej kukurice* a *kukurica konský zub*), ale aj ako známa pochúťka na varenie alebo konzervovanie (*cukrová kukurica*). Tzv. *pukancová kukurica* s drobnými a veľmi tvrdými zrnami sa praží na obľúbené *pukance*. Táto ušľachtilá rastlina si zaslúži, aby sme sa o nej vedeli vyjadrovať významovo presne a jazykovo primerane.

Mária Pisárčiková

Žatva, kosba, zelená žatva

Všetky slová uvedené v nadpise majú podobný význam, ale odlišujú sa sférou používania a spájateľnosťou. Slovo *žatva* označuje kosenie obilia, ale aj obdobie kosenia. Slovom *kosba* sa zasa pomenúva kosenie trávy, resp. sena aj otavy čiže mládze alebo kosenie krmovín. Na označenie obdobia kosby sa okrem názvu *kosba* zaužíval v istých súvislostiach aj názov *sená*, resp. *otavy*. Krmoviny sa začali vo väčšom množstve pestovať v období socializácie nášho poľnohospodárstva, preto sme nemali súhrnné pomenovanie na obdobie kosby krmovín. Činnosť kosenia sa označovala spojením *kosba krmovín*. Na označenie obdobia kosenia krmovín a lúk sa až v ostatnom čase utvorilo spojenie *zelená žatva*. Toto spojenie sa často používa aj na označenie činnosti, kosenia a v súčasnosti vytláča doteraz vžité spojenie *kosba krmovín, kosba lúk*. Stáva sa tak najmä v novinách, rozhlase a televízii.

Slová *žatva* a *kosba* sa odlišujú aj počtom slovotvorne zviazaných slov. Výraz *žatva* spolu so základným slovesom *žať* patrí do takéhoto slovotvorného radu (slovotvornej čeľade): *žnec, žnica, žnivo, žnievať, žatviar, žatviarka, žatviarsky, žatevný, požatvový, zožať — zožínať, dožať — dožínať, dožinky, dožinkový, vyžať — vyžínať, výžinkár, výžinkársky, výžinok* (trocha zastar.), *žací* a i.; slovo *kosba* spolu so slovesom *kosiť* je členom takejto slovotvornej čeľade: *kosa, kosák, kosačka, kosákový, kosáčik, kosákovitý, kosec, kosička, kosisko, kosidlo, pokos, zákos* a i.

Rozdiel vo význame slov *kosba* a *žatva* je daný aj významovým rozdielom slovies *žať* a *kosiť*, od ktorých sú tieto podstatné mená odvodené. Súvisí to aj s odlišným spôsobom zberu trávy a obilia. Obilie sa žalo kosákom (pôvodný názov *srp* je v spisovnom jazyku zastaraný, vyskytuje sa v niektorých nárečiach), kým tráva sa kosila aj kosí kosou. Tento významový rozdiel sa čiastočne zachováva aj v súčasnosti. Prejavuje sa aj v Slovníku slovenského jazyka. Napr. pri hesle *žať* je výklad „kosiť obilie, obilniny (zried. i trávu)", ale pri hesle *kosiť* sa

odlišná spájateľnosť slovesa neprejavuje, lebo sa uvádza „žať kosou: *k. trávu, obilie ...*".

Ešte sa pristavíme pri termínoch *kosba* a *zelená žatva.* Slovo *kosba* pokladáme pri pomenovaní obdobia kosenia za základné, spojenie *zelená žatva* za osviežujúci lexikálny prostriedok publicistického štýlu.

Zložené slová *senokos* (zachytili sme ho v tlači) a *senokosba* (počuli sme ho v rozhlase), ktoré vznikli napodobnením českých slov *senoseč,* sa používajú iba veľmi zriedkavo.

Pri starostlivej štylizácii a pri úsilí vyjadrovať sa presne, výstižne a štylisticky primerane sa slová, o ktorých sme sa tu zmienili, používajú v takýchto významoch a spojeniach: *žatva* — kosenie obilnín, obdobie kosenia obilnín; *kosba* — kosenie lúk alebo krmovín: *kosba lúk, kosba trávy, kosba krmovín, kosba ďateliny, kosba lucerny, kosba otavy (mládze); kosba* i *zelená žatva* — obdobie kosenia krmovín, *sená* — obdobie kosenie lúk, *otavy* — obdobie kosenie otavy, mládze; *žať* — kosiť obilie (kosou, kosačkou, kombajnom): *žať raž, žať jačmeň, žať pšenicu; kosiť* — žať kosou trávu (krmoviny): *kosiť lúky, kosiť trávu, kosiť otavu (mládzu), kosiť lucernu, kosiť krmoviny* a pod.

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Nové vydanie Slovenskej frazeológie

(MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 156 s.)

Keď r. 1977 vyšla knižka J. Mlacka *Slovenská frazeológia,* informovali sme o nej aj v našom časopise (Kultúra slova, *12,* 1978, s. 185—187).

Už prvé vydanie publikácie *Slovenská frazeológia* sa hodnotilo ako významný krok v zavŕšení jednej etapy teoretického výskumu frazeológie v slovenskej jazykovede a zároveň aj ako významný prínos do fondu vysokoškolských učebníc. Druhé vydanie osvedčuje svoju odôvodnenosť a závažnosť predovšetkým tým, že prináša doplnenia a spresnenia podľa najnovších výskumov a výkladov súčasných zahraničných aj domácich bádateľov, ale najmä samého autora. Novšie poznatky uplatnil autor najvýraznejšie vo výklade niektorých stránok procesu frazeologizácie, pri charakteristike osobitných skupín frazeologizmov a pri vymedzovaní a diferencovaní viacerých nových termínov.

Z hľadiska teórie frazeológie najzávažnejší prínos nachádzame v rozšírenej a doplnenej kapitole *Vznik a podstata frazeologickej jednotky,* a to v pre-

hĺbenej sonde do procesu frazeologizácie voľných spojení (s. 28—32) a v doplnení tradičných výkladov o vzniku frazeologizmov. Autor tu novo rozvádza tézu, že frazeologizácia voľného slovného spojenia je síce základným, ale nie jediným spôsobom vznikania frazém. Ako ďalšie spôsoby tvorenia frazém uvádza perifrázu jednotlivého slova, frazeologizáciu ustáleného, ale nefrazeologického slovného spojenia a napokon tvorenie nových frazém z už jestvujúcich frazeologických jednotiek. V krátkosti ich budeme charakterizovať.

Pojem frazeologickej perifrázy jednotlivého slova vydeľuje autor na pozadí živého lexikálneho procesu multiverbizácie *(pokrok — robiť pokroky; nálada — byť v nálade)*. Pravda, treba pripomenúť, že takéto frazémy sú na samej dolnej hranici frazeologizovanosti. Jednako ich existencia je dôkazom, že bázou pre vznik frazémy nemusí byť iba slovné spojenie, že frazeologizácia (vo vlastnej jazykovej, resp. vnútrojazykovej sfére) môže vychádzať aj z jednotlivého slova.

Pri frazeologizácii ustálených slovných spojení nefrazeologickej povahy ide predovšetkým o vznik frazém z ustálených zložených termínov. Už známy fakt, že zložené termíny sa stávajú zložkami širšej frazémy (napr. termín *mŕtvy bod* — frazéma *byť, ocitnúť sa, uviaznuť na mŕtvom bode)* rozširuje autor o konštatovanie, že jestvuje aj priame prehodnotenie istého termínu na frazeologickú jednotku. Potom napr. spojenie *mŕtvy bod* funguje súčasne ako termín aj ako frazéma *(nerozšírená ďalšími zložkami)*. Ale napr. pri spojeniach *kategorický imperatív, spodný prúd* prebieha iba priame prehodnotenie.

Autor podrobnejšie rozvíja aj tvorenie nových jednotiek frazeologickej povahy na báze už existujúcich frazém (vlastná frazeologická derivácia, frazeologické odvodzovanie). Nové frazémy vznikajú rozširovaním alebo naopak zužovaním zloženia východiskových jednotiek v tých prípadoch, keď spomínaná zmena značí aj nový význam, vecný aj kategoriálny, nie iba variantnosť istej frazémy. Pri derivovaní frazeológie je častejší a produktívnejší ten typ, pri ktorom ide o skracovanie, zostručňovanie (implicitnosť výrazu), a to najmä v oblasti prísloví a porekadiel.

Prehĺbený pohľad prináša autor aj na vzťahy medzi prísloviami a porekadlami (a parémiou všeobecne) na jednej strane a frazeológiou na druhej strane. Treba oceniť pohotovosť autora, s akou využíva prínos interdisciplinárneho prístupu k frazeológii, napr. podnety, ktoré dáva frazeológii paremiologický výskum. Rozboru špeciálnych paremiologických otázok venoval viacero pozoruhodných a v našej literatúre ojedinelých štúdií. Na viacerých miestach (s. 56, 57), ale najmä v kapitole *Základné paremiologické útvary a frazeológia* zužitkováva tieto nové poznatky, ktoré sú dôležité nielen pre pojmové a terminologické vymedzenie, lež aj pri riešení základných otázok frazeológie, ako je napr. určovanie hraníc frazém a celej frazeológie. Práve z tejto oblasti je v novom vydaní *Slovenskej frazeológie* najviac nových, vlastne skôr novo a presne chápaných a vymedzených termínov, ako *aforizmus, gnóma, parémia, povrávka, pranostika, sentencia, úslovie* atď. Je to ďalší prínos pri dobudúvaní terminológie v oblasti frazeológie; o stabilizáciu tejto terminológie sa napokon autor pričinil najviac.

Okrem spomínaných troch oblastí, v ktorých autor v druhom vydaní *Slo-*

venskej frazeológie najvýraznejšie uplatnil nové poznatky, zastavíme sa ešte pri kapitole *Štylistické triedenie frazeologizmov,* kde tiež nachádzame nové konštatácie. Aj keď autor nepripisuje štylistickému triedeniu prvoradé postavenie v celkovej klasifikácii frazeologizmov, pre prax a jazykovú kultúru má práve ono význam a je aj súčasťou moderného lexikografického opisu frazeológie. Nazdávame sa, že práve pod tlakom lexikografického spracovania frazeológie — ktoré s pribúdajúcim množstvom slovníkov nadobúda závažnosť — rozširuje autor svoje pôvodné rámcové rozdelenie frazeologizmov (knižné a ľudové, resp. hovorové). Vydeľuje štyri druhy frazém: frazémy s výraznou knižnosťou a frazémy s oslabenou knižnosťou, frazémy s výraznou hovorovosťou a frazémy s oslabenou hovorovosťou. Frazémy s oslabeným zastúpením základnej charakteristiky tvoriace prechod medzi obidvoma pólmi môžu sa uplatňovať prakticky v textoch zo všetkých štýlových oblastí a súborne sa označujú ako tzv. medzištýlová frazeológia. Autor berie na vedomie, že jazyková prax a lexikografické spracúvanie ide v štylistickom triedení ešte ďalej a medzi frazémami s výraznou hovorovosťou vydeľuje napr. jednotky so žartovným, ironickým, vulgárnym a iným podfarbením (s. 102). Pochybujeme však, či všetci lexikografi budú súhlasiť s ďalšou autorovou poznámkou, že sa ako neprimerané ukazuje vyčleňovať expresívne frazémy. Expresívnosť totiž — aj keď sa uznáva za základnú vlastnosť frazeológie všeobecne — *nebýva vždy rovnako výrazná. Naopak, pri niektorých hovorových frazémach* je jej výraznosť vystupňovaná do takej miery, že núti lexikografa osobitne ju zaregistrovať. Pravda, iba striedme využívanie označenia frazémy za expresívnu pomáha používateľovi orientovať sa pri výbere prostriedkov. Lexikografa k takémuto označeniu môže viesť napr. veľmi nápadná, nezvyčajná motivácia frazémy, jej lexikálne zloženie (veľmi „silné", expresívne slová), obraznosť frazémy pôsobiaca veľmi expresívne (ale pritom nie vulgárne) ap., keď už ani charakteristika „výrazne hovorové" nie je dosť výstižná.

Doplnky a spresnenia nachádzame aj v kapitole *Varianty a aktualizácie frazeologizmov.* Pribudol napr. výklad o transpozičnom (syntaktickom) variante, spresnil sa výklad o pozičných variantoch a slovotvorných variantoch frazeologizmov.

V kapitole *Slovníkové spracovanie slovenskej frazeológie* by vari v ďalšom vydaní mohla byť aj zmienka o slovenskej frazeológii v konfrontácii s frazeológiou iných jazykov, napr. češtiny, ruštiny, nemčiny, maďarčiny, ako sa javí v jestvujúcich konfrontačných slovníkoch.

Pri hodnotení prínosu druhého vydania *Slovenskej frazeológie* upozorňujeme aj na rozšírený zoznam literatúry, takej dôležitej aj z hľadiska použiteľnosti knihy ako učebnice. Pribudli práce zahraničných i domácich bádateľov, ale najmä publikované výsledky novších výskumov samého autora. V súlade s rozšírením a prehĺbením obsahu a čiastočným presunom a doplnením kapitol obohatil sa aj vecný register.

Elena Smiešková

Nová knižka o umeleckom preklade

(VILIKOVSKÝ, J.: Preklad ako tvorba. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1984. 240 s.)

Aktuálnu literatúru o umeleckom preklade obohatilo nedávno ďalšie dielo — kniha Jána Vilikovského *Preklad ako tvorba.* Hoci si autor nekladie za cieľ podať systematickú a ucelenú teóriu prekladu, dotýka sa mnohých základných problémov teórie prekladu aj prekladateľskej praxe, ako napr. vymedzenia rozsahu pojmu a termínu *preklad,* problému prekladovej ekvivalencie a posunov v preklade, problémov vernosti a voľnosti prekladov, zložiek prekladateľského procesu a začleňovania prekladu do domáceho kontextu. Kniha je cenná z viacerých dôvodov. Predovšetkým dôverným poznaním problematiky, a to v teoretickej i aplikačnej dimenzii — J. Vilikovský opiera svoje výklady nielen o premyslené teoretické východiská, ale aj o svoju prekladateľskú a redakčnú prax —, ďalej tým, že autor pri prekladateľskej činnosti zdôrazňuje jej široké spoločenské a kultúrne začlenenie a dosah, chápe preklad ako oblasť dotyku dvoch kultúr, a napokon tým, že konštitutívne vlastnosti umeleckého prekladu vidí v ich dialektickej protirečivosti. Knižka *Preklad ako tvorba* pútavou formou vykladá a popularizuje viaceré termíny teórie prekladu a interpretačnej terminológie (napr. exotizácia, naturalizácia, autorská stratégia, experimentálny preklad ap.) a v rámci tohto výkladu je dosť úvah a postrehov aj o jazykovej stránke prekladania, preto isto zaujme nielen jazykovedcov, ale aj iných čitateľov Kultúry slova.

Pri vymedzení pojmu *preklad* J. Vilikovský zdôrazňuje totožnosť funkcií prostriedkov jazyka originálu a prekladu. Preklad definuje ako funkčne korešpondujúcu reprodukciu invariantnej informácie obsiahnutej v texte jedného jazyka prostriedkami iného jazyka (s. 29). Poslaním prekladu je teda reprodukovať funkciu oznámenia, nie jeho konštitutívne prvky. Pri úvahách o ekvivalencii autor upozorňuje na to, že pri preklade sa sústavne prestupuje z jednej roviny jazyka na druhú, od slova k vete a naopak, ekvivalenciu treba teda často hľadať na viacerých rovinách odrazu. Pritom je dôležitý nielen jazykový, ale aj celý komunikačný kontext. Týmto termínom autor signalizuje, že pri preklade dochádza ku konfrontácii dvoch jazykových vyjadrení s príslušnými jazykovými kontextmi, ku ktorým pristupujú kontexty materiálnej a duchovnej kultúry. Sám pojem ekvivalencie chápe J. Vilikovský ako zhodu výrazových vlastností prvkov originálu a prekladu (v zmysle Mikových výrazových kategórií a v duchu Mikovho chápania štýlu). Vernosť a voľnosť, ktoré sa pri preklade tradične kládli proti sebe, žiada autor chápať skôr v ich dialektickej súhre, pričom poukazuje na to, že v modernej teórii prekladu sa namiesto vernosti a voľnosti hovorí radšej o adekvátnosti prekladu.

Jazykovej stránky prekladu sa J. Vilikovský dotýka najmä v kapitole *Naturalizácia prekladu* venovanej začleňovaniu prekladu do domáceho kontextu. Vyrovnáva sa tu s problémom, do akej miery môže prekladateľ oboznamovať čitateľa s javmi cudzieho prostredia, ako sú reálie, koloritové prvky, javy špecifické pre jazyk originálu (najmä vlastné mená, zdvorilostné formuly, frazeológia), i s vlastnosťami textu, ktoré sú podmienené príslušnosťou textu k istej kultúre a literárnej tradícii. Ak cudzie prvky prevažujú nad

domácimi, hovorí sa o *exotizácii,* ak sa cudzie prvky substituujú, nahrádzajú analogickými funkčne ekvivalentnými domácimi prvkami, hovorí sa o *naturalizácii.* Obidve tieto tendencie, ako ukazuje autor, majú svoje prednosti, ale aj slabé miesta. Prevzatie cudzích, exotických prvkov dokresľuje atmosféru, zdôrazňuje kolorit, ale môže oslabovať komunikatívnu zložku. Prínosom naturalizácie je zachovávanie významovej priezračnosti originálu, ale za cenu odstraňovania koloritovej zložky. Na viacerých konkrétnych príkladoch, najmä na starších Mihálových prekladoch z angličtiny, ukazuje J. Vilikovský úskalia naturalizácie. Termíny, ktoré sa cítia priveľmi viazané na kultúru cieľového jazyka (medzi nimi aj úzko lokálne nárečové výrazy), môžu totiž pôsobiť rušivo, pretože nezodpovedajú lokalizácii deja. Takisto možno súhlasiť aj s autorovým postojom k jazyku, ktorý je vhodný na preklad diel zo starších historických období. Dnes je vžité ich tlmočenie súčasným jazykom; nemá tu ísť o archaizáciu výberom lexikálnych archaizmov, ale skôr sú namieste negatívne vymedzené ohraničenia, teda voľba takých jazykových prostriedkov, ktoré sa necítia ako nositele príznaku modernosti. Prekladateľ staršieho diela sa vyhýba súčasným hovorovým, expresívnym a slangovým výrazom.

Značnú pozornosť venuje J. Vilikovský problému reprodukcie štýlu originálu. Možnosť konfliktu medzi prostriedkami použitými v pôvodnom texte a ich účinkom v cudzom prostredí dokumentuje aj na príklade výstavby textu podľa toho, ako sa v ňom realizujú väčšie vetné celky z jednoduchých viet a súvetí. Podľa J. Vilikovského moderná slovenská próza sa opiera o krátku hovorovú vetu a na zložitú výstavbu dlhších celkov jej nezriedka chýbajú aj prostriedky. Tento názor autor dokladá averziou voči prechodníkom a príčastiam v redakčnej praxi a konštatuje, že táto nechuť sa preskriptívne posilňuje školskou výchovou i redaktorským úzom. Hoci J. Vilikovský charakterizuje výstavbu vetných celkov v súčasnej slovenčine, opierajúc sa aj o štatistické údaje z Mistríkovej *Štylistiky slovenského jazyka,* podľa ktorej súvetia s viac ako dvoma členmi tvoria v slovenčine len asi 10 % všetkých viet, nazdávame sa, že v jeho interpretácii dochádza až k istej absolutizácii krátkej hovorovej vety ako charakteristického znaku modernej slovenskej prózy. F. Kočiš monografickým opisom zložených súvetí v slovenčine ukázal, že viaceré typy zložených súvetí (i keď, pravdaže, nezodpovedajú klasickým vetným periódam) majú svoje miesto v súčasnom jazyku, a to nielen v náučnom, ale aj v umeleckom štýle. Aj pohľad na slovenskú prózu sedemdesiatych rokov ukazuje pestrejšiu situáciu, než iba preferenciu krátkej hovorovej vety. Ak odhliadneme od krajností, akou je napr. Johanidesovo experimentovanie s dlhou vetou, nájdeme tu popri autoroch s príznačným sklonom ku krátkej vete (napr. R. Sloboda) i autorov, u ktorých sú popri krátkych vetách bohato zastúpené aj zložené súvetia (L. Ballek) a ktorým napriek tomu neupierame modernosť vyjadrenia. Takisto ťažko možno súhlasiť s tým, že by slovenčina nemala prostriedky na výstavbu dlhších celkov. Prechodníky a príčastia nemožno z hľadiska častosti ich výskytu klásť na jednu rovinu. Prechodníky sú v hovorovej reči skutočne zriedkavé, príčastia, stavebné prvky polovetných konštrukcií, sú bohato zastúpené v rozličných funkčných štýloch a ich používanie nemá klesajúcu tendenciu. Takýchto zjednodušení, ktorých sa autor dopustil v mene zdôraznenia istej myšlienky, nie je v recenzovanej knižke

mnoho. Mohli by sme azda ešte spomenúť inak veľmi výstižnú úvahu o probléme starnutia prekladu, v ktorej J. Vilikovský správne poznamenáva, že starnutie prekladu nie je len dôsledkom jazykového vývoja, ale aj dôsledkom zmeny literárneho kontextu. Úvahu autor uzatvára konštatovaním, že na preklade starne nie jazyk, ale interpretácia (s. 89). Skôr by sme povedali, že starne aj jazyk, aj interpretácia.

Z knižky *Preklad ako tvorba* môže čitateľ získať plastický obraz nielen o autorových názoroch na umelecký preklad, ale aj cenné poučenie o tom, ako sa vyvíjal umelecký preklad cez klasicizmus, romantizmus až po súčasnosť, i o tom, ako sa vyvíjal umelecký preklad na Slovensku, napr. preklady Shakespeara od P. O. Hviezdoslava po J. Kotta, čím sa odlišujú viaceré časovo aj interpretačne rozdielne preklady Ch. Dickensa, A. P. Čechova, E. Hemingwaya a pod. So všetkými autorovými názormi čitateľ nemusí súhlasiť. Sympatické je, že knižka nezastiera, lež naopak odkrýva problémy prekladu a provokuje na ďalšie zamýšľanie sa nad nimi.

Klára Buzássyová

Príťažlivá príručka štylistiky

(KOCHTEV, N. N. — ROZENTAĽ, D. E.: Popularnaja stilistika russkogo jazyka. Moskva, Russkij jazyk 1984. 192 s.)

V roku 1984 vyšla v Moskve vo vydavateľstve Ruský jazyk knižka od autorov Kochteva a Rozentaľa *Populárna štylistika ruského jazyka* s podtitulom *Pre cudzincov učiacich sa ruský jazyk.* Už názov informuje, že ide o príručku štylistiky v popularizačnom spracovaní. V stručnej úvodnej inštrukcii autori zoznamujú čitateľa s poslaním knihy, pritom podávajú aj základný návod: je určená tým, ktorí už majú isté jazykové vzdelanie z ruského jazyka a ovládajú približne 1 200 až 1 500 slov.

Obsah knižky je rozčlenený na dve časti, a to na opis tzv. lexikálnej štylistiky a gramatickej štylistiky. Časť o gramatickej štylistike zahŕňa podkapitoly obsahujúce štylistiku slovných druhov a syntaktickú štylistiku. Ako vidieť, sú to nové pojmy (vzhľadom na našu lingvistickú tradíciu), ktoré signalizujú, že tu pôjde o využitie poznatkov z lexikológie, morfológie a syntaxe v štylistike. Nejde tu, prirodzene, o bežný učebnicový súhrn, ale opisujú sa tie stránky jazyka, ktoré pri štylizácii vystupujú ako štylizačne variantné alebo ináč typovo výhodné pre štylistiku. To má dosah aj na pojmy *význam, mnohoznačnosť* (viacvýznamovosť), *metafora* zahrnuté pod názvom prvej kapitolky *Výber slova.* V tejto časti lexikálnej štylistiky sa vychádza z hodnotenia slova podľa jeho lexikálno-sémantickej charakteristiky, ale vysvetľuje sa aj závislosť významu od situácie, v ktorej sa slovo použije, a od kontextu. Významy metafor nefixovaných vo výkladových slovníkoch sa odkrývajú iba v kontexte, ktorý spresňuje prenesené významy slova alebo výrazu — v knižke sa hodnotia ako kontextuálne významy. Po krátkom výklade nasledujú zakaždým praktické cvičenia, typovo primerane obmieňané, dobre premyslené, neraz pripomínajúce hru. Napr. v jednom z nich treba doplniť pomenovanie vymedzené výkladom „taký, ktorý zaberá mnoho miesta", pri-

čom sú k dispozícii antonymá *malý, neveľký*. Modely cvičení sú viacaspektové, jednotlivé poznatky v nich sa usúvzťažňujú a kompletizujú. K osvojovaniu slov jestvujúcich v antonymických dvojiciach autori pre svojich čitateľov Nerusov dodávajú: ak sme si zapamätali slovo *ťažký*, ľahšie si zapamätáme slovo *ľahký*. Už na tomto príklade možno doložiť, že populárnosť knižky netkvie len v živom opise štylistických javov, ale hľadí sa v nej aj na didaktickú stránku textu.

V kapitole *Štylistické zafarbenie slova* sa rozlišuje emociálno-expresívne zafarbenie slova a jeho funkčnoštýlové hodnotenie. V prvom prípade sa hodnotia odtienky, ktoré sa vybavujú k základným významom slov i syntagiem a umožňujú hovoriacemu vyjadriť jeho vzťah k tomu, o čom hovorí. Osobitná pozornosť sa tu venuje najmä sufixom objektívnej hodnoty a prehodnoteniu významov, ktorými sa zintenzívňuje reč. Podľa emociálno-expresívneho zafarbenia slov sa spisovná slovná zásoba člení na *vyššie slová* (archaické, knižné, básnické) a *nižšie slová* (hovorové a vulgárne). Takáto diferenciácia slovnej zásoby v ruštine sa od slovenčiny odlišuje v tom, že u nás sa lexika obyčajne nečlenieva podľa protikladu *vysoké — nízke*. Z hľadiska funkčného (štýlového) zafarbenia slov sa v ruštine rozlišuje niekoľko funkčných štýlov reči: *úradno-rokovací, vedecký, publicistický, literárno-umelecký* (tu aj všetky jeho knižné štýly) a *hovorový štýl*. Toto rozdelenie štýlov sa kryje so stavom v slovenčine len čiastočne; to možno konštatovať aj so zreteľom na dosiaľ nejednotné chápanie štýlov v slovenčine. V recenzovanej ruskej príručke štylistiky sa za východiskové kritérium pri delení štýlov pokladá uplatňovanie jazykového systému (reč).

V lexikálnej časti autori ďalej informujú čitateľa o synonymách, antonymách, paronymách v texte a o ich vzťahoch so zreteľom na ich štylistické využitie. Napokon nechýba ani kapitolka o nových slovách, v ktorej sa veľká pozornosť venuje novým významom starých slov. Rozsiahla je kapitola o frazeológii; v nej sa najprv opisujú slovesno-menné ustálené spojenia a potom menné ustálené spojenia. Pri ruskej (pre čitateľa cudzojazyčnej) frazeológii sa vynára otázka jej porozumenia, napr. či výraz *vorona v pavlinych periach* bude pochopiteľný cudzincovi (ešte len učiacemu sa tento jazyk) z opisného výkladu priamo v ruskom texte, alebo či bude musieť používať ďalšiu príručku — prekladový či frazeologický slovník. Zdá sa, že príručka si vystačí so svojou vlastnou metodológiou, a to aj preto, že jazyk sa tu hodnotí z pohľadu štylistiky ako syntetizujúcej roviny, a tak sa predpokladá, že percipient by tu už mal vo vyučovanom jazyku začínať myslieť a kompletizovať si systém jazykového vzdelania v ruštine. Dobrou oporou tu je aj premyslená formulácia cvičení z frazeológie. V tejto oblasti sa siaha aj za citlivejšou témou — za aktualizáciou frazeológie v texte. Celok lexikálnej štylistiky možno charakterizovať ako postupné navrstvenie poznatkov, ktoré sa v závere dostáva cez frazeológiu na rozhranie slova a textu, a tak sa plynulo prechádza na opis štylistiky slovných druhov v druhej polovici príručky. Pod obsahom nadpisu tejto časti sa zahŕňa charakteristika ohybných slovných druhov (opisujú sa tu substantíva, adjektíva, číslovky, zámená, slovesá). Toto slovnodruhové zúženie súvisí priamo so štylistickým využitím menných gramatických kategórií (rod, číslo, pád), ktoré sú vysvetlené jednak samostatne a jednak vo svojich rozličných funkciách v štylistike.

V ďalšej časti *Syntaktická štylistika* sa hovorí o syntagmatike, v rámci nej o konkurencii pádov a o ich využití pri tvorení prísudkov rozdielnych z tohto hľadiska *(byl svoj čelovek, byl svojim čelovekom)*. V jednotlivých kapitolách sa postupne opisuje slovosled, aktuálne členenie vety atď., hovorí sa o viazanosti slov, podrobnejšie sa rozoberá štylistika jednoduchej a zloženej vety (najmä vetnočlensky), hovorí sa aj o variantoch foriem súvisiacich s väzbou (napr. o synonymii predložkových a bezpredložkových konštrukcií).

Kniha *Populárna štylistika ruského jazyka* bude zaiste dobrým pomocníkom pri osvojovaní si ruského jazyka. Pred učebnicovým typom príručky má prednosť v jednoduchom, prístupnom a živom výklade, ktorý umocňujú vtipné ilustrácie. Autori si pri jej stvárňovaní zvolili prístup od lexikálneho elementu k štylistickej syntéze. Z pohľadu lingvistickej štylistiky získa čitateľ aj ucelený súhrn vedomostí, ktoré sú mu už dôvernejšie známe z poznania rodného jazyka.

Jozef Pavlovič

SPYTOVALI STE SA

Skartácia, skartovať — škartácia, škartovať. — Pracovníci Inštitútu pre ďalšie vzdelávanie lekárov a farmaceutov v Bratislave: „Keďže sa v praxi stretávame s problémom, či slová *skart, skartovať, skartovanie* písať so spoluhláskou *s* alebo *š* na začiatku, obraciame sa na Vás s pripomienkou, že by bolo vhodné uverejniť vo Vašom časopise pre jazykovú kultúru a terminológiu stanovisko k tomuto problému."

V Slovníku slovenského jazyka 4 (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964) sa na s. 87 uvádza heslo *skartácia* s výkladom „vytrieďovanie, vyraďovanie spisov", pri ňom prihniezdované prídavné meno *skartačný* doložené spojením *skartačná komisia* a heslo *skartovať* s výkladom „vykonať, konať skartáciu". Na s. 414 sa uvádzajú obyčajným typom písma heslá *škartácia* a *škartovať* s odkazom na heslá *skartácia, skartovať*, z čoho podľa pokynov pre používateľov slovníka vyplýva, že ide o nárečové, resp. zastarané varianty slov. V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971) sa uvádzajú iba podoby so začiatočnou spoluhláskou *s*, teda *skartácia, skartačný, skartovať*.

Zo spracovania slov *skartácia (skartačný), skartovať* a *škartácia, škartovať* v základných normatívnych príručkách by teda jednoznačne vychodilo, že sa za správne (spisovné) majú pokladať iba podoby so začiatočnou spoluhláskou *s*. Situácia však v súčasnosti nie je taká jednoduchá a priamočiara. Najmä v jazykovej praxi pracovníkov v okruhu archívnictva, dokumentaristiky a pod. sa totiž veľmi často používajú podoby so začiatočným *š (škartácia, škartačný, škartovať)*, a to nielen v hovorených prejavoch, ale aj v písaných jazykových prejavoch, ba aj v závažných zákonných predpisoch. Je to v súlade so všeobecnou tendenciou mať v prevzatých slovách v spoluhláskových skupinách so spoluhláskami *t, p, k* namiesto spoluhlásky *s* spoluhlásku *š*, teda namiesto

skupín *st, sp, sk* skupiny *št, šp, šk,* napr. *dištanc, inštitúcia, štipendium, špecializácia, šprint, špurtovať, škandál, Škandinávia, škrupulant* (bližšie Š. Peciar. Skupiny št, šp, šk — charakteristická črta slovenčiny. Kultúra slova, *6,* 1972, s. 343—347; tam sa uvádza aj ďalšia literatúra k tejto problematike).

V zhode sa súčasným stavom v používaní podôb so *s,* resp. so *š,* ako aj v zhode s uvedenou tendenciou treba v súčasnej spisovnej slovenčine pokladať podoby so začiatočnou spoluhláskou *š (škartácia, škartačný, škartovať)* za rovnocenné spisovné varianty podôb so začiatočným *s (skartácia, skartačný, skartovať).* Takýto stav pri uvedených slovách sa zachytáva aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Možno však predpokladať, že so zreteľom na všeobecnú tendenciu v slovách tohto typu bude v budúcnosti jednoznačne prevažovať používanie podôb so začiatočnou spoluhláskou *š.*

Matej Považaj

Rugby — ragby. — Z. P. z Bratislavy: „Pri sledovaní dennej tlače som si všimla, že popri podobách *rugby, rugbyový (zápas), rugbista* sa začínajú používať aj podoby *ragby, ragbyový, ragbista.* Je to správne?"

V Slovníku slovenského jazyka 3 (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963) sa názov kolektívne hry s loptou vajcovitého tvaru uvádza v pravopisnej podobe *rugby,* pričom sa naznačuje výslovnosť so samohláskou *a — (ragby),* teda taká, aká je pri tomto slove v angličtine, odkiaľ sa k nám slovo *rugby* dostalo. Ďalej sa tu uvádza prídavné meno *rugbyový* a pomenovanie osoby *rugbista.* Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd., 1971) slovo *rugby* neuvádzajú, no zaznačuje ho Á. Kráľ v Pravidlách slovenskej výslovnosti (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984), a to s výslovnosťou *(ragby).* Hoci sa niekedy v jazykovej praxi vyskytuje aj výslovnosť zhodná s grafickou podobou, teda *rugby,* na čo v našom časopise upozornil J. Fekete (Kultúra slova, *11,* 1977, s. 287), možno konštatovať, že predsa len prevažuje výslovnosť *(ragby).* Je teda celkom prirodzené, že výslovnosť slova *rugby* ovplyvňuje aj jeho grafickú podobu a že sa v písaných textoch, najmä v športových rubrikách dennej tlače stretávame aj s grafickou podobou *ragby.* Je to v zhode s prevažujúcou tendenciou pri preberaní slov z iných jazykov zachovať pôvodnú výslovnosť slova a prispôsobiť jeho grafickú podobu výslovnosti (porov. situáciu pri preberaní slov anglického pôvodu *džez, džem, dizajn, tím, cyklokros* atď.). Grafickú podobu *ragby* (resp. aj *ragbyový, ragbista)* nemožno odmietať, ba práve naopak, treba ju prijať ako vhodné riešenie, ktorým sa odstraňuje rozdiel medzi výslovnostnou a grafickou podobou tohto slova. Napokon pravopisné podoby *ragby, ragbista* popri pôvodných podobách *rugby, rugbista* uvádza aj Slovník cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979.

V súčasnosti teda treba obidve pravopisné podoby *rugby/ragby, rugbyový/ragbyový, rugbista/ragbista* pokladať za správne. Vývin však pravdepodobne bude smerovať k tomu, že sa budú postupne čoraz viacej uplatňovať grafické podoby zhodné s pôvodnou výslovnosťou *(ragby, ragbyový, ragbista),* podobne ako pri slovách *džem, džez, tím, cyklokros* a pod.

Matej Považaj

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *19*, 1985, č. 8. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júli 1985. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia: For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1985

Cena Kčs 3,—

KUL TÚRA SLOVA